

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af Historisk
Samfund for Sønder-
jylland i samarbejde
med Museum
Sønderjylland
og Kulturfokus

Pris for medlemskab
295 kr. årligt inkl. moms
og forsendelse.

Kontakt
Tlf. 74 62 46 83
hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

Redaktion
Kirsten Clausen (ansv.)
Museum Sønderjylland
ISL-Lokalhistorie

www.museum-
sonderjylland.dk

Tlf. 74 62 58 60
kicl@museum-
sonderjylland.dk

Lennart Madsen
Museum Sønderjylland
- Arkæologi Haderslev

Elsemarie Dam-Jensen
Museum Sønderjylland
- Kulturhistorie Tønder

© Sønderjysk Månedsskrift og forfatterne

Sønderjysk
KULTUR-
fællesskab

Layout
Tekst & Design
Haderslev

Tryk
Mohr dieck Tryk A/S
Aabenraa

I dette nummer

Reformationen i Haderslev og Tørring Len 3
Med Frederik I's overdragelse af Haderslev og Tørring Len til Christian (senere Christian III) i 1525 kom reformationen til Sønderjylland. Overinspektør Lennart S. Madsen, Museum Sønderjylland, fortæller historien.

Administration efter Første Verdenskrig - eller hvordan gamle kanoner fører til døvhed . . . 11
Belgiens Deputy Head of Mission i København, Theo Dirix, har været i arkiverne på den belgiske ambassade og fundet en interessant brevveksling om krigstrofæer og skrot.

Anders Malling - præst, digter og politiker 17
I sine studier af sønderjysk litteratur har H.E. Sørensen stiftet bekendtskab med præsten i Brøns, der ikke endte som biskop i Ribe.

Historien om SKP - Flyvestation Skrydstrup. . . . 25
Flyvestation Skrydstrup blev projekteret af værnemagten under Anden Verdenskrig. Leif Petersen har undersøgt begivenhederne omkring etableringen og konsekvenserne for lokalbefolkningen.

Bognyt 34

Det sker - i Museum Sønderjylland 36

Bagsiden om forsiden 40
Overinspektør Lennart S. Madsen, Museum Sønderjylland, udlægger teksten fra den lutherske propaganda i Brøns Kirke.

Forsidebilledet: Kristus foran Himmelborgen, kalkmaleri i Brøns Kirke.

Foto: Lennart S. Madsen.

Reformationen i Haderslev og Tørning Len

Af Lennart S. Madsen

Den 31. oktober 1517, for 500 år siden i år, offentliggjorde Martin Luther (1483-1546) sine 95 teser om afladshandelen i Wittenberg, hvor han var professor i teologi. Teserne, der indeholdt et kraftigt angreb på den katolske kirkes afladshandel, var ment som oplæg til en diskussion på universitetet, men fik i løbet af nogle ganske få år den konsekvens, at den katolske kirke blev sprængt, og Martin Luther blev fadder til en ny retning indenfor kristendommen, lutheranismen. Sammen med den calvinske (reformerte) og den anglikanske kirke udgør lutheranismen den væsentligste del af protestantismen, et navn der blev givet til bevægelsen på den tysk-romerske rigsdag i Speyer i 1529. Overinspektør Lennart S. Madsen har set på den rolle, Haderslev og Tørning Len i hertugdømmet Slesvig kom til at spille i udbredelsen af Luthers nye kirke.

Hertugdømmet Slesvig og reformationen.

DA MARTIN LUTHER hængte sine 95 teser op på slotskirkens dør i oktober 1517, var Christian II (1481-1559) konge af Danmark og hertug af Slesvig og Holsten. Hans onkel, Frederik (1471-1533), var hans medregent som hertug. Frederik havde boet på Gottorp Slot siden han blev hertug i 1490, og her blev hans ældste søn, Christian, født 1503. I 1518 var han 15 år, og Frederik ansatte Wolfgang Utenhof som den unge mands 'tugtemester'. Utenhof havde netop taget

magistergraden i romerret i Wittenberg og har derfor sandsynligvis haft Luther og hans teser i frisk erindring, da han kom til Gottorp. Han var uden tvivl tilhænger af oprøret mod den katolske kirke allerede, da han kom, og har altså kunnet formidle de allerseneste tildragelser fra Wittenberg direkte til den unge Christian og ikke mindst til hans far. Luthers tanker har altså sandsynligvis fået indflydelse på Gottorp allerede fra starten, og denne indflydelse blev ikke mindre, da Frederik i 1521 sendte Christian på uddannelsesrejse i Europa med sin hofmester Johann Rantzau. Under rejsen deltog de i rigsdagen i Worms, hvor Christian repræsenterede sin far og sin onkel, hertugerne af Holsten, der jo var en del af Det tysk-romerske Rige. Her oplevede Christian Luthers uforfærdede optræden overfor kejseren og alle de verdslige og gejstlige dignitarer, og det efterlod et uudslætteligt indtryk på ham. Han vendte tilbage til Gottorp som en endnu mere overbevist tilhænger af Martin Luther.

Frederik I

I 1522 trådte Frederik i en alliance med Lübeck og den oprørske jyske adel. Med en hær trængte han i marts 1523 op i Jylland, og i løbet af ganske få måneder var Danmark erobret. Frederik I blev udråbt til konge af Danmark på Viborg Landsting, og i Hertugdømmerne blev han hyldet som enehertug. I den håndfæstning, han måtte besegle som dansk konge, stod det beskrevet, at han ikke måtte tilla-

de kættere og Luthers disciple at prædike og undervise imod den katolske kirke og paven. Men håndfæstningen havde kun gyldighed for Kongeriget, så i Hertugdømmerne var den nybakte konge fri til diskret at understøtte Luthers reformation. Og det gjorde han.

De første tegn på dette var landdagene i Rendsborg maj 1525, hvor Frederik fik pålagt gejstligheden i Hertugdømmerne, at de skulle sikre, at der i kirkerne var præster, der kunne udlægge evangeliet ret ("gøre evangeliet tysk på ret vis", dvs. forståeligt), og som ikke prædikede fabler. Ikke noget voldsomt krav, men dog en støtte til dem, der ville ændre den fastlåste katolske kirke ved at gå tilbage til udgangspunktet, Bibelen. Den egentlige støtte til Luthers reformation, der jo her i 1525 var under

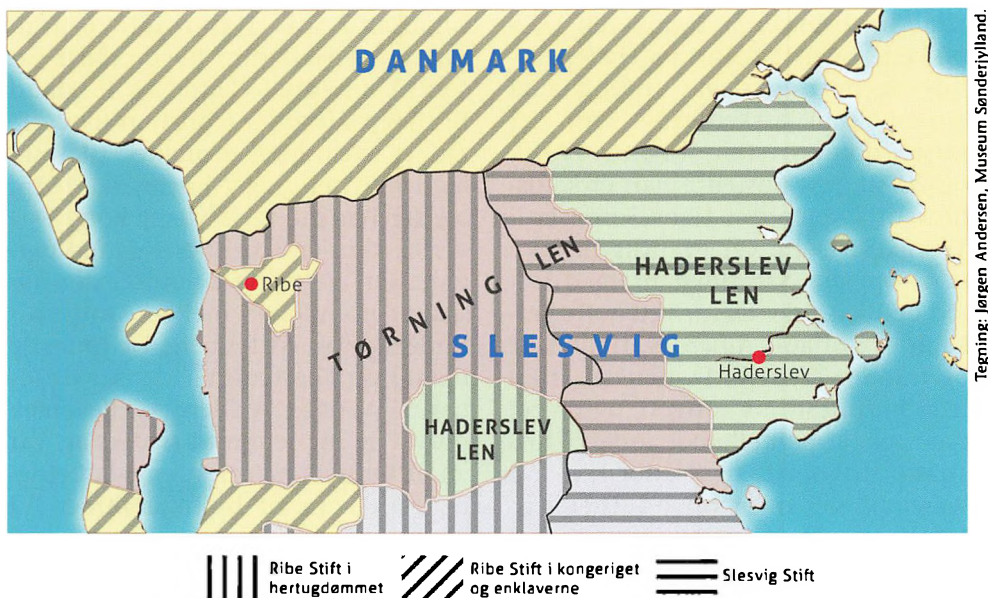
fuld udvikling længere nede i Tyskland, foretog Frederik I på anden vis.

Christian og Haderslev

Den unge junker Christian, der nu var blevet 22, skulle giftes med Dorothea af Sachsen-Lauenburg, en fyrstefamilie, der fuldt ud støttede Luther. Ægteskabstraktaten blev indgået i juli 1524 og brylluppet berammet til efteråret 1525. Christian og hans unge brud skulle naturligvis have noget at leve af, og Frederik overdrog dem Haderslev og Tørning Len, de to nordligste len i hertugdømmet Slesvig, som underhold. Det blev af stor betydning for reformationens udvikling, at det blev netop disse to len, Christian blev sat til at forvalte. For det har naturligvis været en hel bevidst handling fra Frederik I's side. Han har kendt sin søn så godt, at han vidste, at Christian ville

Gottorp Slot, hvor Frederik I boede både som hertug og som konge. Her voksede Christian op, og her blev de begge introduceret til Luthers reformation. Den fornemme renæssancefløj er opført omkring 1530 af Frederik I.

Kort over den nordligste del af hertugdømmet Slesvig med Ribe og Slesvig stifter samt Haderslev og Tørrning Len. Bemærk at den østligste del af Tørrning Len ligger i Slesvig Stift, samt at Nr. Rangstrup Herred hørte under Haderslev Len men til Ribe Stift.

kaste sig over at gennemføre en reformation af kirken, så snart han fik mulighed herfor. Ved at gøre ham til herre over netop disse to len sikrede han sig, at en lokal reformation ville få maksimal effekt. For det første lå de to len i to stifter, nemlig Slesvig og Ribe Stift. Det betød, at Christian ville komme i strid med både den slesvigske biskop Gottschalk Ahlefeldt og ikke mindst med biskoppen af Ribe, Iver Munk, hvis stift fordelte sig med 1/3 i hertugdømmet og 2/3 i Kongeriget, når han gennemførte reformationen. For det andet lå det store kollegiatkapitel ved Vor Frue Kirke i Haderslev. Det var blevet oprettet i 1266 som kollegiatkapitel under domkirken i Slesvig. Kannikkerne ved kapitlet skulle forvalte kirken i Barvid Syssele, den nordligste del af Slesvig Stift. I løbet af

middelalderen havde kapitlet udviklet sig til en stor institution, der i 1525 bestod af en kantor, en provst, 14 kannikker samt ikke mindst en lektor, dvs. at der var en katolsk præsteskole knyttet til institutionen med en universitetsuddannet lektor. Frederik I må have vidst, at det ville få en noget større effekt at reformere kollegiatkapitlet end at reformere bykirken i Aabenraa eller Sønderborg. Det har sandsynligvis også spillet en rolle, at ingen af de store slesvig-holstenske adelslægter boede indenfor de to len, så man undgik at komme i direkte konflikt med de slægter, der støttede Frederik I.

Reformationen i Haderslev indledes
Det kom til at gå præcis, som Frederik I havde forudset, (og måske endda

aftalt med sin søn?). Sommeren 1525 rykkede Christian ind på Haderslevhus og overtog straks styringen af kirken. Han afskedigede som det første domprovsten Johann Wulff, og 20. august udstedte han et kaldsbrev til sognepræst Hans Sørensen i Vonsbæk. Dette var egentlig biskoppens opgave. Samtidigt hermed forlod den katolske lektor ved kollegiatkapitlet, Johann Alberdes, Haderslev og trådte i Frederik I's tjeneste. Han blev hofpræst hos kongen, og meget tyder på, at han allerede inden Christians ankomst til Haderslev har været på vej til at blive lutheraner. Måske har han gødet jorden for, hvad der nu fulgte.

Weidensee og Wenth

Hvad der skete de følgende måneder, står lidt uklart, men et par vidnesbyrd antyder, at der ikke rigtigt var styr på sagerne. Et af disse vidnesbyrd er en øjenvidneberetning om begivenhederne skrevet af præsten Thomas

Knudsen i Sdr. Hygum i 1576. Han skriver, at Frederik I havde rådet sin søn til at hente to lærde fra Tyskland til hjælp. Hvornår Christian fik dette råd, er uvist, men kontakten til Tyskland må være taget i efteråret 1525, og det har muligvis været kong Frederiks kansler, Christians gamle tugtemester Wolfgang Utenhof, der har skabt forbindelsen mellem Gottorp / Haderslev og Wittenberg. De to lærde mænd var Eberhard Weidensee og Johann Wenth. Weidensee, der blev provst og sognepræst i Haderslev, var en af Luthers nærmeste medarbejdere. Han kom til hertugdømmet fra Magdeburg, hvor han havde gennemført reformationen i byen. Han tog afsked med sin menighed i Magdeburg 4. april 1526 og ankom vel til Haderslev ganske kort efter. Johann Wendt, der blev lektor ved Vor Frue Kirke, opnåede sin magistergrad i januar 1526 og rejste fra Wittenberg kort efter med en hel aktuel, lutherskpræget teologisk uddannelse i бага-

Foto: Danmarks Kirker.

Biskop Iver Munk på gravstenen i Ribe Domkirke. Han døde 1539, men stenen, der muligvis er hugget af Claus Berg, er formodentlig fra omkring 1530, altså inden han blev afsat ved Reformationen 1536.

gen. Det må formodes, at Luther selv har stået bag eller har anbefalet valget af netop disse to teologer, en praktiker og en teoretiker.

Reformationsrøret i Haderslev har været kendt over hele Slesvig, og ved den slesvig-holstenske landdag i Kiel i begyndelsen af februar 1526 brugte kong Frederik aktivt den katolske gejstligheds frygt for Christian og hans lutherske forbindelser til at true gejstligheden til at betale et meget stort beløb til hertugen. Efter denne landdag var den katolske gejstlighed i Hertugdømmerne reelt knækket, og vejen for de efterfølgende begivenheder banet.

Allerede fra marts måned blev angrebet indledt i Ribe Stift. Her førte Johann Wenth pennen for Christian i en længere, lærd brevveksling med biskop Iver Munk. Diskussionen tog udgangspunkt i, at en af Christians medarbejdere var blevet overfaldet i Ribe, hvor han blev beskyldt for ikke at overholde fasten. Den efterfølgende brevveksling kom dog til at omhandle langt mere end bare spørgsmålet om fasten, og det er på mange måder hele det lutherske reformprogram, Wenth her fik en chance for at rulle ud overfor den katolske biskop. Af brevvekslingen fremgår det desuden, at Christian havde planer om at indkalde alle præster fra sine to len til et møde i Haderslev. Biskoppen bad så mindeligt om, at 'hans' præster, præsterne fra Tørning Len under Ribe Stift, ikke blev indkaldt, en bøn han også rettede til Frederik I, der bad Christian om at undlade at involvere præsterne i Ribe Stift.

Mødet på Haderslevhus 1526

Præsterne i Haderslev Len, derimod, blev med sikkerhed indkaldt til et

sådant møde på Haderslevhus omkring 1. maj 1526. Her har de mødt Christian, Weidensee og Wenth, er blevet oplyst om indholdet af den reformation, som Christian ønskede gennemført, og er blevet præsenteret for en første, nu tabt udgave af de såkaldte Haderslevartikler. De har eksisteret, for der henvises til dem i artikel 1 i de bevarede Haderslevartikler fra 1528. I hovedsagen har dette papir nok koncentreret sig om at sætte rammerne for en ny måde at gennemføre gudstjenesten på, noget Luther netop gennemførte 1526. Det er uden tvivl dette møde på Haderslevhus, der formelt markerede reformationens indførelse i Haderslev Len. Christian gjorde sig til kirkens overhoved, lenet blev reelt løsrevet fra Slesvig Stift, kollegiatkapitlet nedlagt, og Weidensee og Wenth blev de faktiske ledere af kirken. Weidensee var prædikanten, den der stod for den praktiske gennemførelse i by- og landkirker, mens Wenth var underviseren på præsteskolens i Haderslev, den der lærte landsbypræsterne og tilrejsende lutheranere om grundlaget for den nye lutherske kirke.

Reformation i Hertugdømme og Kongerige

Den 27. maj 1526 gjorde Frederik I sin søn til statholder over Hertugdømmerne, således at han på faderens vegne varetog regeringen i Slesvig og Holsten. Dermed havde han noget nær uindskrænket mulighed for at gennemføre reformationen overalt eller i det mindste hjælpe den i gang. I løbet af 1526 og ikke mindst 1527 spredte reformationen sig til Hertugdømmernes købstæder. Tiggermunkeklostrene blev lukket, nye

præster indkaldt fra Tyskland som Georg Slevad i Flensborg, Johannes Brum i Aabenraa og Johann Decker i Tønder, og den nye form for gudstjeneste indrettet alle steder. Frederik I koncentrerede sig i stedet mere om Kongeriget, hvor han også begyndte at understøtte reformatoriske tiltag, bl.a. ved at tage Hans Tausen i Viborg i sit værn i oktober 1526 og i december samme år at støtte oprettelsen af en præsteskole i Viborg, "således som det var sket i Haderslev". Frederiks lutheranske overbevisning blev efterhånden tydelig for alle, også i Kongeriget, ikke mindst da han efter herredagen i Odense 27. august 1527 udstedte et privilegiebrev, der ydede støtte til lutherske prædikanter i rigets byer.

Mødet på Haderslevhus 1528

Men endnu mangledes Luthers tanker for alvor at få et fast greb i landsbykirkerne. I Haderslev Lens landsbykirker havde man tilstræbt at ensrette gudstjenesten efter de nye tanker ved Haderslevmødet i 1526, men det havde ikke kunnet omfatte præsterne fra Tørring Len under Ribe Stift. Derfor var tiden ved begyndelsen af 1528 blevet moden til at indkalde til endnu et møde på Haderslevhus og denne gang for landsbypræsterne i begge len. Efter herredagen i Odense kunne Iver Munk i Ribe ikke længere forbyde sine præster at deltage: "Eftersom hertugens fader, kong Frederik ville have det således, havde biskoppen ingen ret til at komme med en indsigelse herimod", som biskoppen ifølge præsten Thomas Knudsen skulle have skrevet til ham. Mødet fandt sted i marts eller april 1528, og man må formode, at alle sognepæster i de

to len - fra Rømø og Farup i vest til Halk og Stenderup i øst - har deltaget. Også denne gang var det Christian, Weidensee og Wenth, præsterne mødte.

Haderslev-artiklerne

På mødet fik de at vide, at alle skulle følge, hvad der må have været et specielt undervisningsforløb, tilrettelagt og gennemført af de to tyske teologer. Præsterne skulle hver især tilegne sig den rette lære, inden de kunne videregive den til deres menigheder. Dette ville tage nogen tid, hvorfor de fik udleveret nogle artikler, som de skulle rette sig efter. Dette var de såkaldte Haderslev-artikler, en af verdens første, protestantiske kirkeordninger, skrevet af Eberhard Weidensee og Johann Wenth på plattysk, datidens øvrighedssprog i Hertugdømmerne. De 22 artikler udgør tilsammen de vigtigste retningslinjer for, hvordan sognepæsterne i Haderslev og Tørring Len skulle forholde sig som lutherske præster. De 22 artikler kan deles op i nogle grupper: artikel 1 handler om gudstjenesten, 2-4 om nadveren, og 5 rummer et forbud mod at afholde dødsmesser. Noget udenfor sammenhængen stadfæster artikel 6, at sognekirkerne tæt på Haderslev og Ribe skal tage deres degne fra latinskolerne i disse byer. Artikel 7-9 bestemmer hvilke kirkelige højtider, der skal fejres i den nye kirke, og understreger, at helgener er forbilleder og ikke afguder. I artikel 10-13 bliver det udførligt beskrevet, hvad der skal prædikeres over, med speciel henvisning til Luthers helt nyudgivne Kirchenpostille, og hvilke tekster der skal danne udgangspunkt for undervisningen af menigheden. I artikel 14

bestemmes det, at præsterne skal have hustruer, og hvis en præst ikke vil giftes, skal vedkommende begrunde det overfor Christian. Herefter følger artiklerne 15-17 og 21 om provsternes / visitatorenes pligter, men blandet sammen med disse, artiklerne 18-20 om dåb, sygebesøg og hjemmeberettelse. I en afsluttende artikel 22, der ser ud, som om den er tilføjet i sidste øjeblik, forbydes præsterne at vie unge, der har forlovet sig hemmeligt og uden forældrenes vidende.

Der er kun bevaret ét sæt af Haderslev-artiklerne, et håndskrift der har været brugt i forbindelse med en af hertug Hans den Ældres retssager mod kongen om gejstlig og verdslig jurisdiktion og kirkegrænser i Tønder og Tørring Len i 1570'erne. At der

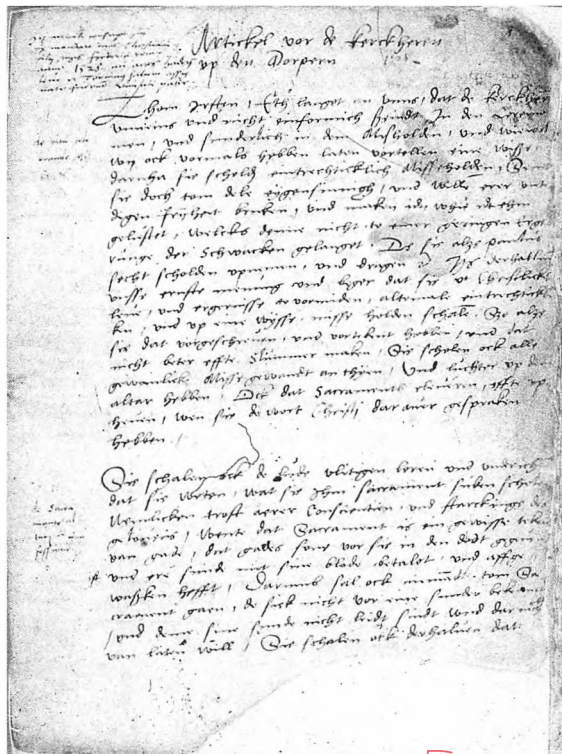
ikke er bevaret flere, er en dokumentation af deres midlertidige karakter. De blev benyttet, indtil præsterne havde gennemført den annoncerede undervisning i Haderslev, og de sidste er vel gået af brug, efter at den officielle slesvig-holstenske kirkeordinans blev vedtaget og udgivet i 1542. Den var herefter den gældende kirkeordning i Hertugdømmerne.

Fyrstekirken

Thomas Knudsen, sognepræsten fra Sdr. Hygum, der har skrevet en øjenvidneberetning om Haderslevmødet i 1528, fortæller, at de forsamlede præster skulle aflægge en ed, som Weidensee havde skrevet på latin:

"Jeg sværger ved den levende Gud, at jeg med flid og troskab vil tage mig af me-

Haderslev-artiklernes forside med titlen 'Artickel vor de Kerckheren vp den Dorpern' (Artikler for præsterne i landsbyerne).

Forsiden af den slesvig-holstenske kirkeordning fra 1542.

nigheden i det sogn jeg er sat over, og at jeg hverken åbenbart eller hemmeligt vil vedkende mig, forsvare eller lære nogen sætning af sakramentariernes eller gendøbernes (protestantiske grupper som Luther ikke var enig med) eller anden vildfarende lære. Drukkenskab og andre laster, selv de mindste, vil jeg med Guds hjælp sky. Desuden vil jeg være min nådige fyrste Christian og hans efterfølgere tro og lydige i alle tilladelige og hæderlige ting. Så sandt hjælpe mig Gud".

Som det fremgår, er der i denne ed ikke noget indhold, som det ville volde nogen sognepræst, lutheransk eller katolsk, vanskeligheder at sværge på. Edens egentlige betydning ligger i den næstsidste sætning, hvor sognepræsten sværger troskab mod fyrsten. Hermed indførte Christian fyrstekirken. Christian var kirkens overhoved, og sognepræsterne var fra nu af em-

bedsmænd i fyrstens kirke. Det vides, at præsterne i Hviding, Roager, Endrup (Skt. Thøger) og Gram "ikke vilde afstå fra papistisk lærdom og afguder" og blev afskediget. Kort efter mødet udnævnte Christian en ny præst til Hviding og befalede sin herredsfoged at ride med den nye præst rundt til alle bønder i sognet, forklare dem situationen og pålægge dem at lade den nye præst uforstyrret "siddende ved kirken", indtil hertugen kunne komme til stede for at indsætte præsten. Herredsfogeden fik også besked på, at hvis biskoppen i Ribe skulle finde på at protestere, så skulle herredsfogeden bede biskoppen om at henvende sig til hertugen, "så skulle han nok få god besked"! Tørning Len blev ved Haderslevmødet i 1528 løstrevet fra Ribe Stift og underlagt Christians fyrstekirke.

Dermed var Reformationen til fulde gennemført i Haderslev og Tørning Len, og de to len kom til at stå som idealet for den reformation af den katolske kirke, Christian og Frederik I nu søgte at få gennemført i resten af Hertugdømmerne og ikke mindst i Kongeriget. Det er symptomatisk herfor, at koncilet, der skulle udarbejde en ny kirkeordning for Kongeriget, i januar 1537 startede i Odense men hurtigt blev flyttet til Haderslev – her kunne deltagerne opleve reformationen i praksis, og de erfarne lutherske præster i hertugdømmet Slesvig kunne inddrages i arbejdet. ■

Litteratur

Gregersen, H.V.: *Reformationen i Sønderjylland*. Aabenraa 1986.

Wogensen, Søren: *Haderslev-reformationen og Frederik I's kirkepolitik*. I: *Langs Fjord og Dam*, 2009, s.32-45.

Administration efter Første Verdenskrig, *eller* hvordan gamle kanoner fører til døvhed

Af Theo Dirix. Oversættelse: Birthe Lundsgaard

Vejen til krigergrave for belgiske soldater, der faldt i Sønderjylland under Første Verdenskrig, har ført Belgiens Deputy Head of Mission i København, Theo Dirix, forbi en langstrakt brevveksling på højt niveau om gamle kanoner. Var der tale om krigsbytte, eller var det blot gammelt jern?

UNDER MIN SØGEN efter belgiske krigsgrave i Danmark fandt jeg i den belgiske ambassades kælder nogle journaler fra 1920'erne. De indkommende og udgående breve fortæller ikke ret meget om vores soldaters skæbne i Første Verdenskrig, men jeg opdager en livlig korrespondance om belgiske kanoner i Slesvig. Belgiske kanoner i den del af Slesvig-Holsten, der efter folkeafstemningen i 1920 kom tilbage fra Tyskland til det sydlige Danmark?

I syv år, fra 1920 til 1927, taler belgiske, danske og tyske diplomater og embedsmænd forbi hinanden og i munden på hinanden, hørehæmmende af administration og patriotisme.

“Under krigen dukkede der belgiske kanoner op i distrikt Haderslev, taget som bytte under belejringen af Antwerpen. Som krigstrofæer blev de udstillet i det overvejende danske Slesvig for at vise den tyske hærs overlegenhed. Det var en arrogance, som vi dengang måtte lære at leve med. Vi beundrede vovemo-

det og tapperheden hos det belgiske folk, som i august 1914 stod ansigt til ansigt med en fjende, langt større i antal og bevæbnet med fænomenale krigsmaskiner, som nådesløst trampede deres smukke land under føde. Da vi så de belgiske kanoner udstillet som krigstrofæer her, tænkte vi tilbage på den svære tid og forstod, at denne heroiske modstand førte til sejren. Og hvor ulige kampen var.

Underskrevet: Thorvald Møller”.

Dette brev indleder historien i journalerne. Den belgiske gesandt i København, baron George Allart, vide-reformidler Haderslevs borgmester, Thorvald Møllers, indignation til sin udenrigsminister, Henri Jaspar, den 2. september 1921. Oplysningen stemmer. Han har kontrolleret den hos det danske udenrigsministerium. Og Danmark er parat til at levere kanonerne tilbage, hvis Belgien ønsker det.

Det belgiske forsvarsministerium reagerer nøgternt. Man vil gerne have kanonerne tilbage, men først vil man gerne høre, hvilken kaliber det drejer sig om, og hvilken tilstand de befinder sig i. I brevets margen spørger en eller anden fra udenrigsministeriet med blyant sig selv, om det ikke er “ømtåleligt at stille spørgsmål om den gave, som den danske regering giver os?”

Allart bekræfter modtagelsen af brevet og går i den anledning et skridt videre. Han lover at bede om oplysninger via det franske gesandtskabs militærattaché, men når det gælder krigstrofæer, anser han detaljer for at være særdeles irrelevante. "Det er vel næppe nødvendigt at gøre Dem opmærksom på det dårlige indtryk, det vækker, hvis vi udviser den mindste mangel på interesse for glørværdige minder om den belgiske kamp, uanset deres kaliber eller tilstand?"

Sådan en besked får selv den belgiske forsvarsminister til at rette ind. Med Allart i tankerne skriver han den 4. november til sin kollega i udenrigsministeriet: "Efter Deres bemærkning behøver De ikke længere at afvente oplysninger. Vi tager imod ka-

nonerne. De kan for vor regning sendes til følgende adresse i Antwerpen".

Denne indrømmelse krydser en rapport dateret den 10. november, hvori Allart alligevel anfører detaljer, men ikke så mange, som ønsket. Hans kilde er hr. P. Nordlien fra Alliance Française i Haderslev. Denne skriver, at lejrkommandanten i Haderslev den 31. juli 1921 har ladet to kanoner overføre til våbenarsenalet i København. Den ene stod i Haderslev, den anden i Christiansfeld. Den første, en fæstningskanon, kaliber 15 cm og monteret på træunderstel, er bygget af Krupp omkring 1865. Den anden, en feltkanon kaliber 9 cm, stammer fra samme fabrik og samme periode. I landsbyer, hvor hæren aldrig kommer, står der muligvis endnu fem-seks belgiske kanoner.

Foto: Museum Sønderjylland, ISL-Lokalhistorie.

Kongefamilien aflægger besøg på klosterkirkegården i Haderslev den 10. juli 1920. Forrest ses kong Christian X i følgeskab med Haderslevs borgmester fra 1920-1922, Thorvald Møller, som med sit brev til den belgiske gesandt i København indledte den langstrakte kanonsag.

Foto: Museum Sønderjylland, ISI-Lokalhistorie.

Belgiske krigsfanger i krigsfangelejren i Løgumkloster 1915-18.

Danmark vil med fornøjelse sende våbnene til den angivne adresse, men "agter dog at videresende eventuelle klager til den belgiske regering". Det danske krigsministerium ser også gerne, at effekterne inspiceres på forhånd.

Sætningen om eventuelle klager foruroliger Allart. Lige inden årsskiftet - den 29. december 1921 - kan han meddele, at advarslen henviser til mulig indgriben fra den internationale kommission for tilbagelevering af krigsmateriel, selv om den passus ifølge danskerne er en ren og skær formalitet.

Den belgiske forsvarsminister svarer allerede den 2. januar 1922, og det tidligere nøgterne tonefald tenderer nu mod ironi: "At få disse effekter tilbage er mig lige så magtpåliggende, som det er Dem, efter at De oplyste mig om, at en manglende interesse ville efterlade et uheldigt indtryk, så-

ledes som Deres stedfortræder mener".

Lige før dette begynder at ligne et evindeligt omkvæd, ligger sagen stille i et par måneder, indtil det belgiske gesandtskab i København hører, at sagen allerede før 1921 havde været taget op af andre administrationer. En pinlig vending!

I en lang rapport med bilag,, dateret den 26. april 1922, må Allart indrømme, at kanonerne allerede er blevet solgt, og at køberen nu gør krav på dem. Allerede i november 1920 korresponderede krigsskadekommissionen i Berlin herom med Danmarks chargé d'affaires i Tyskland.

Allart beklager sig over, at han aldrig før har hørt om disse forhandlinger, hverken fra det belgiske eller det danske udenrigsministerium. Han minder om brevet fra Haderslevs borgmester. Brevet er dateret den 25. juli 1921, viser det sig nu, en uge før

En af kanonerne - her smykket med granranker i anledning af Genforeningen - var en kort tid placeret ved Kredshuset i Haderslev.

kanonen blev sejlet fra Haderslev til København.

“Det virker, som om krigskommissionen negligerer den moralske side af sagen ved at affærdige det hele som destruktion af gammelt jern”, og Al-lart slutter af med en variation over omkvædet: “Med brevet fra Haderslevs borgmester i hænde lader jeg Dem dømme om de knæk, vort omdømme ville lide, hvis vi efterlod krigstrofæer, vidnesbyrd om vores tilintetgørelse”.

Gesandten fremsender endvidere korrespondance fra november 1920 mellem generaløjntant De Guffroy, chef for den belgiske mission ved den allierede kontrolkommission, og Danmarks chargé d'affaires i Tyskland. Sagens kerne: “De kanoner, som tyskerne i oktober og november 1916 udstil-

lede i Haderslev, Christiansfeld, Vojens, Toftlund, Jels, Rødding, Arnum og Skærbæk, er monteret på et træunderstel. De er værdiløse og kan sælges eller destrueres, hvis Tyskland og Danmark er enige i det”.

Et andet bilag er en kopi af det brev til Haderslevs borgmester, hvori den tyske køber, Berlin-Burger-Eisenwerk A/G, den 10. marts 1922 spørger, hvor kanonerne nu befinder sig, for på deres oprindelige plads er de ikke længere!

I følgebrevet til denne kopi, dateret den 24. april 1922, spørger den danske regering, om Belgien kan bekræfte salget.

Den 3. juli 1922 må Belgien indrømme, at de otte kanoner ganske rigtigt allerede er solgt, oven i købet af en belgier. Men den tyske virksom-

hed har i mellemtiden afblæst salget, fordi transporten fra Danmark til Tyskland er for omstændelig. Alle otte kanoner står i mellemtiden i København: 7 styk fra Krupp, 12 cm, hver på godt 1000 kg, samt en kanon fra Liège, 15 cm, godt 3 tons. Transporten fra Slesvig har kostet 982,23 kr., mange gange det beløb på 800 Mark, som den tyske virksomhed i februar 1921 betalte for våbnene.

Efter denne strofe turrer den belgiske forsvarsminister endnu engang sin kollega i udenrigsministeriet: "Hvis De er af den mening, at omkostningerne ved transporten afhjælper det uheldige indtryk, som en eventuel mangel på interesse kunne efterlade, så må jeg støtte Dem i det".

De belgiske kanoner blev trods salget ikke omsmeltet. Her er den særlige baglademekanisme åbnet på en af kanonerne, efter at den har stået udendørs i næsten 90 år og inden restaureringen. Fire smukt istandsatte kanoner kan i dag ses i nordsjællandske haver og en på Tøjhusmuseet. På Dybbøl Banke står to af kanonerne og afventer restaurering. Men hvor er den sidste, 15 cm kanonen?

Foto: Claus Pihl Christensen, 2012.

selv. Hans franske kollega har endda tilbudt at transportere kanonerne gratis med et fransk skib til en belgisk havn for at sælge dem dér.

Denne chance har forsvarsministeriet ventet på længe: Kanoner fra 1862 og 1863 er værdiløst, gammelt støbejern, der blot har været udsmykning på gamle fæstninger og aldrig tidligere har været indsat i kamp. Vi kan uden skruper efterlade dem, således som Allart foreslår. Desuden kan forsvarsministeriet ikke forestille sig, at den franske flåde vil gøre sig den ulejlighed at laste det hele og skibe det til Belgien for at aflevere det til smelteriet.

Så opstår der igen tavshed, som varer indtil Danmark den 5. februar 1926 mister tålmodigheden og via sin gesandt i Bruxelles beder om, at der nu træffes en beslutning, således som man allerede seks år tidligere, i 1920, havde anmodet om via Berlin.

I margenen skriver en eller anden, at Belgien i denne sag har begået nogle temmelig store dumheder. Og det fortsætter man med, for et år senere leder de belgiske myndigheder stadig efter deres sagsakter: Den 3. januar 1927 beder forsvarsministeriet udenrigsministeriet om kopier af korrespondancen siden 1922, og den 29. januar fremsætter finansministeriet en lignende anmodning.

Efter at have læst dokumenterne

beslutter finansministeriet den 26. marts 1927, at det ville være upassende at forlange, at det tyske firma opfylder kontrakten på indeværende tidspunkt. Selv til datidens pris kan stålet ikke længere transporteres. Det snedige forslag er, at den danske regering måske vil acceptere våbnene som compensation for deres transportudgifter. Hvis et salg ikke indbringer nok, påtager finansministeriet sig at udligne forskellen. To måneder senere sender finansministeriet, utvivlsonst henvendt til Allart, endnu et par tips: "Måske er omstændighederne ændret siden 1922. Det kræver ikke store færdigheder at finde købere: Det er tilstrækkeligt at gøre reklame og forlange en rimelig pris".

"Det Kongelige Krigsministerium kan ikke acceptere kanonerne som tilskud og har selv taget skridt til at sælge det gamle jern", lyder det resolut i det danske svar. "Blandt flere tilbud var tilbuddet fra Petersen & Albeck det mest fordelagtige: 525 kr. Krigsministeriet vil udligne forskellen".

Det belgiske finansministerium får det sidste ord. Det foreslår, at man takker danskerne og giver udenrigsministeriet tilladelse til at lukke sagen. Da er det blevet den 16. september 1927. ■

Anders Malling - præst, digter og politiker

Af H.E. Sørensen

Anders Malling varetog ikke blot præsteembedet i Brøns. Forfatteren H.E. Sørensen tegner et portræt af digteren, præsten og salmeforskeren med det blakkede ry og en ujævn digterisk åre.

PASTOR Anders Christopher Malling (1896-1981) i Brøns var født i Randers som søn af en gartner. Han var et gammelmandsbarn, idet faderen var veteran fra Treårskrigen, hvor han blev såret ved Øvre Stolk 1850. Han var således sidst i 60'erne, da han fik sit sidste barn, sønnen Anders. Faderen døde, da drengen endnu var ganske lille, og han havde kun få erindringer om ham. I digtet 'Min Fædrendearv' fra samlingen 'Syngende Nætter' (1931) mindes han en episode med faderen, da han selv var ganske lille (vers 9-11):

... Jeg fødtes i hans Alderdom
 Og var hans Aftenglæde.
 Selv har jeg kun et Minde gemt.
 Det har mit Sind til Sangen stemt
 og er mit Hjertes Løndom.

Mor klædte tre Aars Purken af.
 Han sprang i stumpet Skjorte
 mod Barnesengens Dynegrav.
 Men da blev Purken "borte".
 Han borte blev i Faders Favn
 og hørte der et Fadernavn,
 han aldrig siden glemte.

"Vor Fader", bad den gamle for.
 "Ske Vilje", kvidred Drengen.
 "Nej, bed nu pænt dit Fadervor,
 saa bær jeg dig til Sengen".

Saa tog de sammen Bøn for Bøn,
 den gamle Mand, den lille Søn,
 og Himlens Engle lytted.

Efter studentereksamen 1915 fra Randers Latinskole kom han på universitetet i København, hvor han fik teologisk embedseksamen 1921. Samme år blev han indsat som sognepræst i Brøns, hvor han var til pensioneringen 1963. Han var stærkt national, konservativ og 'antimodernist', hvilket betød, at han politisk bevægede sig på den yderste højrefløj. Fra 1932-33 til 1936 var han således et meget fremtrædende medlem af Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti (DNSAP, Frits Clausens nazistparti), hvor han var sysselleder i Vestjylland og optrådte som taler på agitationsmøder og prædikede ved partiets landsstævner i Toftlund 1933 og Aabenraa 1934.

I pjecen 'Nationalsocialismen og Kirken' (1935) udformede han partiets kirkepolitiske program, der byggede på 'Racerenhed og Racehygiejne'. Jøderne havde efter hans opfattelse svigtet deres oprindelige bestemmelse ved ikke at hylde Jesus som Messias. I stedet havde de "forvrænget Messiashabet til imperialistiske Drømme om et Verdensherredømme grundet paa Davids Sværd". Og selv om det ikke var noget nyt, var det stadig aktuelt, skriver Malling: "Den mest fortrinlige kender af det gamle Roms Historie, Th. Mommsen, fortæller i sit store Værk om Rom, at Jøderne allerede dengang virkede som et Dekompositi-

onsmoment, altsaa opløsende og nedbrydende. Vi danske kan tænke paa Brødrene Brandes, paa Storsvindleren Glückstadt, Bladet Politiken og alt det aandelige Nedbrydningsarbejde, der samler sig om dette Blad. Vor Tro er blevet haanet, vor Kultur besmittet og vor Nationalfølelse gjort til Grin, og i øvrigt er hele Verdensøkonomien i Øjeblikket blevet ødelagt, fordi en lille Del af Jødefolket søgte at virkeliggøre de gamle Messiasdrømme i Imperialismens forvrængede Form, denne Gang ikke ved Davids Sværd, men ved Arons Guldkalv".

Partiet og dermed kirken havde således pligt til at være "antisemitisk", idet den "grundede sig paa den ganske naturlige Erkendelse: dansk Kultur, dansk Politik, dansk Økonomi skal ikke styres af Jødefolkets frafaldne, men af danske Mænd og Kvinder, og mest af dem, der er mest tro mod det, der er det danske Folks særlige

Bestemmelse og særlige Væsen". Hvem det var, fremgik af nogle ikke helt klare sammenstillinger mellem det Gamle Testaments profeter, der havde revset jødefolket, og de danske nazister, der åbenbart havde en lignende mission over for danskerne.

1936 brød han med DNSAP og stiftede sammen med bl.a. generalauditor Victor Pürschel Dansk Folkefællesskab. Det var et semifascistisk parti, eller snarere en 'folkebevægelse', der nok samlede slet ikke så få til sine møder og stævner, men som aldrig fik nogen egentlig indflydelse, hverken politisk eller folkeligt. Han ledede det til 1942, da partiet blev nedlagt. Derefter afholdt han sig fra politik, i hvert fald partipolitik.

Han var 1927-62 medlem af ledelsen af den Sønderjyske Menighedsrådsforening og 1933-43 formand for det Sønderjyske Salmebogsudvalg, der udarbejdede forslag til en ny søn-

Kirkerummet i Brøns Kirke gengivet på et postkort dateret den 28. maj 1921 - samme år som Anders Malling fik sit præsteembede i Brøns.

Foto: Th. Møller, Legumkloster.

derjysk salmebog, ligesom han 1946-53 var medlem af Salmebogskommissionen, som forberedte 'Den danske Salmebog', der udkom 1953 og afløste 'Salmebog for Kirke og Hjem' som den autoriserede kirkesalmebog. Malling var en meget kyndig salme-forsker, og sine indgående studier i salmernes historie og teologi fremlagde han efter mere end 30 års arbejde i storværket 'Dansk Salmehistorie' I-VIII (1960-76), der omfatter fem bind om salmernes historie og varianter, to bind med salmedigternes biografier samt et bind om salmebøgenes historie. Sit otium tilbragte han i Sorø, hvorfra han hvert år sendte et lille hæfte med et digt som julehilsen til familie og venner, bl.a. i sin gamle menighed.

Som digter debuterede han i 1922 med samlingen 'Lovsang', der efterfulgtes af 'Fra Kærlighedens Kongerige' (1925), 'Danmarks Kirke. Et folkeligt Digt til Danmarks Ungdom' (1926), 'Mellem salige Kyster' (1929) og 'Syngende Nætter' (1931). Hertil kom et par opbyggelige småskrifter, bl.a. 'Guds fulde Rustning. En Bibelstudie' (1929). I 1930'erne var han medarbejder ved flere nationalsocialistiske sangbøger og lejlighedsdigter i forbindelse med stævner og årsmøder i såvel DNSAP som Dansk Folkefællesskab. Den sidste gang, han optrådte som officiel digter, var ved Skærbæk Realskoles 25 års jubilæum i 1944.

Han var en ferm versemager, og digtene er tydeligvis udtryk for hans forkyndertrang i indre missionsk retning. Debut-samlingen synes for en stor dels vedkommende at være studentepoesi, fyldt med ungdommelig livslede og direkte døds-længsel som i

'Bring mig Vin' (vers 3):

*Bring mig Vin, bring mig Vin,
bring mig Vin i Guld-pokaler! ...
Bring min Sjæl dens Dødningslin,
som om evig Glemsel taler.*

eller 'Min Brud' (vers 5):

*- Da i Nøden jeg ser mod Marmor
støttens hvide Sten;
den hæver Barmen, iskold, haard
og ren
til sagte Suk: "Min Broder, jeg er
Døden!" -
Da tændtes i mit Hjerte Elskovs-
gløden;
der flammer koldt igennem Marv
og Ben. ...
"Kom, tryk din Marmor-mund imod
min Pande
og før mig bort, min Brud, til dine
Lande".*

Det er svært at forestille sig en nygift 26-årig skrive sådan! Det må være skrivebordsfyld fra en studenterdepression.

I digtet 'Aftenbøn' sætter han ikke sit lys under en skæppe, når han beder om at blive et forbillede, om ikke en leder (vers 4):

*Og lad mig blive, Gud, som Søens
Glar,
Hvori de klare Himmellys kan spejles,
Om ikke selv en Himmelstjerne klar,
Hvorefter der kan styres trygt og
sejles.*

Er det den unge sognepræst, der rækker efter bispekåben - eller har han endnu større ambitioner? En ny Grundtvig, måske?

Andre vers synes skrevet af en udle-

vet og livstræt olding ('Mod Aften', vers 2):

*Og naar Livets Aften kommer,
Naar den store Sol gaar ned,
Vil den kysse til Farvel min runkne
Haand.*

Så er der mere livskraft og gåpåmod i et digt som 'Morgen ved Præstegaarden' fra 'Mellem salige Kyster', hvor en vandrør oplever stemningen:

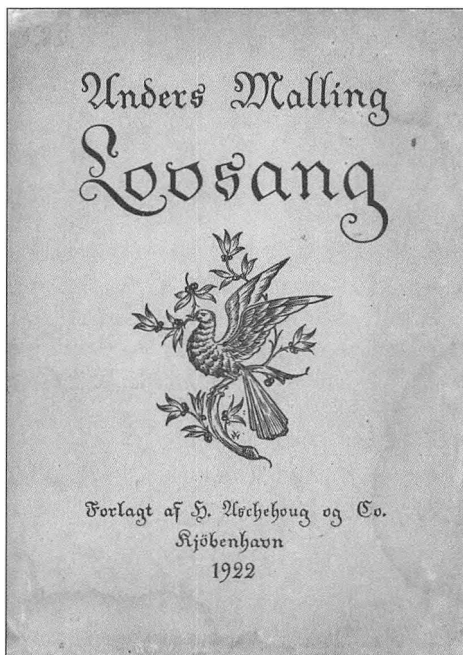
*Han ser et Glimt af Fruen
i Værelset mod Øst.
Men i Studerestuen
der er en Mand, der synger
en Sang af fulde Bryst.
Der er en Tuba i hans Røst,
Basuner i hans Svælg. -
"Det er vor Præst, der synger
Guds Pris af karsken Bælg".*

Og en enkel, men meget smuk hyldest til Skaberen og det skabte ses i digtet 'Skøn har Herren - ' med sidsteværet:

*Selv skabt blev Mennesket Skaber,
skabte den bedste Del:
Barnet,
Livets Juvel.*

Man kan roligt sige, at hans digtsamlinger er af ujævn beskaffenhed. Dog er der en klar linje i den bog, som nok kan karakteriseres som hans poetiske hovedværk, 'Danmarks Kirke', skrevet i anledning af 1100-året for Ansgars komme 826 og dermed grundlæggelsen af den danske kirke. Det er en versificeret gennemgang af kirkehistorien med særlig vægt på betydelige skikkelser fra Ansgar over Absalon og Reformationen frem til de store salmedigtere og andre kirkelige ledere og forbilleder som Mynster, Kierkegaard og Vilhelm Beck. Det er djærve vers med en klar og fast rytme, stofmættet indhold og en karsk forkyndelse som i dette vers fra 'Reformationen':

*Skriften skal i Hvermands Hænder
rense ud den gamle Tro.
Hver for sig sin Gud bekender;
det er nok til Sjælero.
Gud han er saa fast en Borg,
saa har Kristne ingen Sorg,
saa skal Herrens Ord om Lande
Død og Djævel overmande.*

Forsiden til 'Lovsang', Anders Mallings debut som digter.

*I 'Nationalsocialismen og Kirken'
fra 1935 udformer Anders Malling
DNSAP's kirkepolitik.*

Den historiske gennemgang slutter med Genforeningen:

*Sidst vi fik den Folkeglæde,
at den fangne Datter fri
kan med Moders Tunge kvæde
Takkesang med Vemod i.
Give Gud for Jesu Blod,
at den frelste Datter god
under Moders Hænder milde
læges maa ved Livets Kilde.*

I 'Kantate til Skærbæk Realskole' skildrer han Verdenskrigen og Genforeningen som en stormflod, der truer landet, men trækker sig tilbage ('Genforeningen', vers 3):

*Den sidste Flod var svær at
gennemgaa,
et Dødens Favntag for de danske
Strande.
Paa Diget saa man Landets Sønner
staa.
Tre Tusind sank i Flodens sorte Vande.
Men Bølgen veg, og Solen steg paany,
og Lærken sang som altid, naar det
vaarer,
og Flaget rødmed over Land og By,
og hele Folket smiled gennem Taarer.*

Han havde åbenbart glemt, at tabstallet for Sønderjyllands vedkommende var langt større end det, han angiver - men måske har han kun tænkt på de danske sønderjyder? Så passer det i øvrigt heller ikke. I det næste vers mindedes han kongens ridt over grænsen på den hvide hest og festen i Dybbøl Skanser dagen efter:

*Paa Dybbøl talte Otto Didrik Schack:
Vi vil dig være tro og tapre Sønner!*

- Og det kuriøse er måske, at amtmanden over Tønder amt - samme O.D. Schack - selv deltog i festen ved Skærbæk Realskoles jubilæum!

Trods den politiske travlhed i 30'erne lå han ikke stille som digter. Han var således med til at redigere flere nazistiske sangbøger og oversatte 'Horst Wessel-Sangen' ('Die Straße frei den braunen Bataillon'), skrevet af den tyske SA-fører Horst Wessel i 1920'erne. Den blev efter Hitlers magtovertagelse gjort til Tysklands nationalsang på linje med 'Deutschland, Deutschland über alles'. Det er desværre ikke lykkedes mig at finde Mallings version, men skulle nogen ligge inde med den, ville jeg være meget interesseret.

I 'Folkefællesskabets Sangbog' skrev han tre sange ('Paa en blomstrende Eng i Norden', 'Sangen om Niels Ebbesens Sværd' og 'Lad Have bruse og Bølger slaa'), der dog ikke kan kaldes høj poesi. I landsknægtvisen om 'Niels Ebbesens Sværd' hedder det således muntert blodtørstigt:

*- Hallo, min muntre Klinge!
Nu skal et Hoved springe,
en Skaldepande høj,
om Halsen end er drøj.
De danske Sværd vil snakke
med kullet Grevenakke!
Snart priser Folkets Røst
Niels Ebbes og Svend Trøst.*

Svend Trøst var ifølge folkevisen Niels Ebbesens væbner, der sikrede tilbage-toget efter drabet på Den kullede Greve i Randers 1340.

Og i 'Paa en blomstrende Eng i Norden' står der med patetisk 'mandighed':

*Vi vil værne om Folkets Lykke
og om Ærens fagre Træ,
bære Renhedens gyldne Smykke,
kun for Sandhed bøje Knæ.*

...

*Der er mandige Sind som Klinger,
der er Viljer nok som Staal.*

...

*Er en Fører Retfærds Tolk,
gør Følge Flok til Folk.*

Mon ikke de sidste linjer skal ses som ønskedrømmen på Mallings selvforståelse: At han som den retfærdige og stærke leder skulle udvide flokken omkring sig til hele det danske folk? At han skulle blive "Føreren"?

At han ikke var bange for at iscenesætte sig selv som den store leder, vi-

ser et optrin på Dansk Folkefællesskabs Odelsting den 28. maj 1938, hvor en "førerappel" foregik på denne måde (iflg. Ole Ravn, der citerer partiets eget blad): Føreren (Malling) bestiger talerstolen, hvorefter fire mænd - Bonden, Arbejderen, Borge- ren og Ungdommen - stiller sig neden for talerstolen. En for en tager de ordet og henvender sig til ham. Arbejderen siger bl.a.:

*Førstemand, jeg hilser dig paa Tinge.
Jeg kommer fra Værksted og Fabrik.
Arbejde maa vi, men Lønnen er ringe.
Priserne høje, alting slaar Klik.
Hundredetusind Hænder er ledige,
Fattighjælp ønsker vi ej, men Virke
for Danmark vort Hjem og vort Bo.
Frihed er borte, Fagforbunds Tvang
hæmmer vor Mening, hvad er*

Demokrati

*andet end Pampernes Trang
til at leve højt for vore Penge.
Hvad skal vi gøre?*

Hver repræsentants indlæg munder ud i et spørgsmål, hvortil Føreren siger: "Gå sammen i Fællesskab!" Og efter at alle har haft ordet, til sidst 'Ungdommen', giver Malling svaret på de rejste spørgsmål, der alle kørte i samme skure:

*Gaa sammen med Bonden,
Arbejderen og Borgeren,
vær danske Mænd i et og alt.
Træd ind i vort Fællesskab!
Aldrig før, naar det gjaldt
svigtede danske Kvinder og Mænd.
Ikke Partier, ej Kommissioner,
ej Kompromisser, men Handling og
Mænd*

*førte os fremad.
Dette skal ske igen!*

*Mændene har vi, Viljen er vor.
Tro og Haab er i Behold.
Stærke er vi, naar dette vi har
i Fællesskab.*

*Vi vil
Vi er
Dit Danmark!*

Herefter rejste forskellige nøje indstuderede 'Røster' sig fra salen med spørgsmål og indlæg, hvorefter de fire 'Stænder' atter rettede en direkte appel og tak til Føreren. Til sidst rejste alle i salen sig op, og 'Ungmanden' (ungdommens repræsentant) sagde:

*Nu er vi ved Værket.
Dit Hjerte staar i vore Hjerter,
Din Vilje i vore Viljer.*

Hvorefter alle gentog i kor:

Vi er dit Danmark!

Dette patetiske optrin kan i dag næppe fremkalde mere end et træk på smilebåndet. Men der er ingen tvivl om, at den fyldte sal ved Odelstinget tog det yderst seriøst. Det fremgår af reportagen i partibladet: "Struberne snørede sig sammen, og vi følte alle, at ved siden af mig sad min Broder, og saa sang vi Kongernes Konge, og

*Bedstefar Anders
Malling leger med
børnebørnene
i sneen.*

Foto: Privat.

saa vidste vi alle, at vi havde været Led i en national Højtidelighed, som kun faa Mennesker naar at opleve i deres Liv". Malling forstod betydningen af kollektiv iscenesættelse og massesuggestion, og har han ikke selv skrevet ordene - men det er svært at se, hvem det ellers skulle være? - har han i hvert fald godkendt dem - og selv været med til at fremføre dem.

Malling var en betydelig personlighed, en stor prædikant og en lærd forsker. Efter krigen blev det sagt, at hvis han havde holdt den politiske stiren, ville han være endt som biskop i Ribe. Nu måtte han 'nøjes' med en velfortjent æresdoktorgrad og et ridderkors for salmehistorien. ■

Litteratur

Af Malling, Anders:

Lovsang. H. Aschehoug og Co, 1922.

Fra Kærlighedens Kongerige. Nyt Nordisk Forlag - Arnold Busck, 1925.

Danmarks Kirke. Et folkeligt Digt til Danmarks Ungdom. De Unges Forlag, 1926.

Mellem salige Kyster. Digte. Nyt Nordisk Forlag, 1929.

Guds fulde Rustning. En Bibelstudie. De Unges Forlag, 1929.

Syngende Nætter. Digte. De Unges Forlag, 1931.

Ideens Tjenere. Prædiken ved Danmarks National-Socialistiske Arbejder Partis Aarsstævne i Aabenraa den 29. Juli 1934. Trykt hos Fr. Martin, Christiansfeld, 1934.

Nationalsocialismen og Kirken. Forlaget Landsoldaten, Fredericia, u.å. (1935).

- (red.?): *Folkefællesskabets Sangbog*. Heri tre digte af Malling. Folkefællesskabets Forlag, Odense, u.å.

Kantate til Skærbæk Realskole 1944. Genoptrykt 1969.

Brøns Kirke. Med biografiske oplysninger om præster. I: H. Hejselbjerg-Poulsen: *Den nordslesvigske Kirke*. Sønderjysk Bogforlag, Haderslev, 1945.

Herrens røst, som aldrig brister. Grundtvigstudier 1956. Gyldendal, 1956.

Til turister! (om Brøns Kirke). Udg. af Brøns Menighedsråd. Uden år.

Dansk Salmehistorie I-VIII. J. H. Schultz Forlag, 1960-76.

Det sønderjyske salmebogsarbejde 1933-1953. I: *Sønderjyske Årbøger*, 1964.

Julehilsener i form af små hæfter med digte 1962-75. Privatudgivelser. Skærbæk Lokalhistoriske Arkiv.

Bach-Nielsen, Carsten: Antisemitismens mange ansigter. Anmeldelse af Martin Schwarz Lausten: *Jødesympati og jødehad i Folkekirken fra begyndelsen af det 20. århundrede til 1948* med omtale af Mallings virksomhed. I: *Kristeligt Dagblad*, 8. december 2007.

Bram, Eskild: Danmarks Hamsun. Anmeldelse af Ole Ravn: *Dansk nationalsocialistisk litteratur 1930-45* - med særligt henblik på Anders Malling. I: *Jyske Tidende*, 23. september 1979.

Lauridsen, John T.: *Dansk nazisme 1930-1945 - og derefter*. Gyldendal, 2002.

Lausten, Martin Schwarz: *Jødesympati og jødehad i Folkekirken. Forholdet mellem kristne og jøder i Danmark fra begyndelsen af det 20. århundrede til 1948*. Forlaget Anis, 2007.

Lohmann, Hans Palle: *Dansk Folkefællesskab 1936-42. En fascistisk, nationalistisk og idealistisk bevægelse*. Odense Universitetsforlag, 1984.

Ravn, Ole: *Dansk nationalsocialistisk litteratur 1930-45*. En introduktion. Berlingske Leksikonbibliotek, 1979.

Stenz, Chr.: *Et nazimøde i Tønder i 1933*. I: *Sprogforeningens Almanak*, 1978.

Historien om SKP - Flyvestion Skrydstrup

Af Leif Petersen

Den ændrede krigssituation efter årsskiftet 1942-43, de øgede vestallierede luftangreb samt gentagne rapporter i forår og sommer 1943 om mulige allierede landgangsforsøg i Vesteuropa fik værnemagtens overkommando til at udarbejde planer og iværksætte arbejder for at imødegå sådanne aktiviteter. For Danmark betød det en omfattende udbygning af marinens og hærens forsvarsanlæg på den jyske vestkyst og Luftwaffes udbygning med fire nye flyvepladser ved Vandel, Tirstrup, Beldringe og Skrydstrup. Leif Petersen har undersøgt historien om Skrydstrup Flyveplads nærmere.

OP AD FORMIDDAGEN fredag den 12. november 1943 ankom en tysk officer til amtsgården i Haderslev og bad om at tale med stiftamtmand Lundbye. Da han inden middag igen forlod amtsgården, stod det klart for stiftamtmanden, at verden fuldstændigt ville ændre sig i det hidtil under besættelsen så fredelige amt. I et brev til indenrigsministeriet skrev stiftamtmanden samme dag, at Bauleiter Goethe havde forelagt ham færdige planer til opførelse af en militær flyveplads (Fliegerhorst) mellem Vojens, Skrydstrup og Bevtoft. Der skulle anlægges en start- og landingsbane på de flade arealer på Skrydstrup Mark. Et jernbanespor ind på pladsen samt spærring af vigtige amtsveje var også indeholdt i planen. Yderligere havde Bauleiteren oplyst, at den øverstbefalende for værnemagten i Danmark var informeret, og at der skulle indledes

forhandlinger med ministerierne i København om beslaglæggelsen af de nødvendige arealer. Han havde intet med disse forhandlinger at gøre. Hans opgave var at etablere en flyveplads til Luftwaffe. Fra indenrigsministeriet blev brevet på grund af postgangen i weekenden først videresendt til udenrigsministeriet mandag den 17.

Begivenhederne tog fart med det samme i det rolige sogn. Hvornår beslutningen om etablering af flyvepladsen blev taget, er ikke dokumenteret, men Luftwaffes samarbejdspartnere fra andre byggeprojekter i Danmark har været informeret. Dr. Bests repræsentant i Aabenraa, Oberregierungsrat Dr. Lührmann, havde også foretaget andre 'indledende øvelser' gennem sine kontakter i DBN (Deutsche Berufsgruppe Nordschleswig) og ladet bemærkninger falde om et forestående større anlægsarbejde ved Vojens. Baubezirk der Luftwaffe i Kolding modtog i efteråret utallige ansøgninger fra små og mellemstore virksomheder med rod i mindretallet, der pludseligt havde svunget sig op til at være 'Unternehmer' - entreprenører med kapacitet til at deltage i dette anlægsarbejde.

Den 18. november bliver den første liste, der omfatter beslaglæggelse af 27 ejendomme, bekendtgjort. Den 22. november blev endnu fem, og den 3. december yderligere 22 ejendomme beslaglagt.

Den 24. november var forvirringen total på amtsgården. Bauleiter Goethe indfandt sig igen. Denne gang sam-

men med Oberfeldzahlmeister Taubert fra Neubauamt der Luftwaffe. Stiftamtmanden fik forelagt "helt nye planer", der også omfattede beslaglæggelse af hele landsbyen Skrydstrup. Stiftamtmandens brev til indenrigsministeriet om de nye planer blev denne gang straks videresendt til udenrigsministeriet. Også her var forvirringen total. Efter sammenbruddet i samarbejdspolitikken og departementschefernes overtagelse af "regeringsmagten" havde man svært ved at foretage noget effektivt mod tyskernes fremfærd.

Værnemagtens sidespor fra Vojens til Skrydstrup

I den plan, stiftsamtmanden havde fået forelagt den 12. november, var der et udkast til foreløbig anlæggelse af et jernbanespor ind på flyvepladsen fra Vojens station, og det var også dette spor, der ansøgte om tilladelse til at opføre hos Generaldirektoratet for Statsbanerne den 8. december. Sporet skulle forløbe ad det gamle banelegeme fra amtsbanen, krydse Pottervej og Ribevej og ende på en mark nordøst for landsbyen. Hangarområdet var slet ikke indtegnet på kortet. Derimod var indtegnet en midlertidig feltbane, der skulle krydse Ribevej, hvor i dag rullebanen forløber.

Man gik straks i gang med anlæggelsen. I en politirapport dateret 9. december anmeldte forretningsføreren for Vojens danske Børnehavn, at værnemagten havde beslaglagt 2/3 af børnehavnens legeplads såvel som et stykke af Julius Niensens areal op til banelegemet på Vojens station. Man var også begyndt at anlægge et spor over arealerne. Om ikke landbetjenten i Vojens kunne undersøge, hvad det drejede sig om? Der fremkom ingen forklaring,

men i erstatningssagerne findes en kontrakt hvor børnehaven "udlejer" 1100 m² af legepladsen til værnemagten. Kontrakten er underskrevet den 8. februar og er gældende fra 1. november 1943 og "så længe Danmark er besat af den tyske Værnemagt". Ud over det anlagte spor, blev der også opført en "Lokomotivschuppen" på grundstykket. Mellem Vojens station og overkørslen ved Pottervej blev anlagt et ca. 200 meter langt 3-spors overleveringsanlæg. Den 8. januar blev der afholdt et møde mellem Bauleitung og amtsvejvæsenet, hvor vejvæsenet påpeger mangler ved baneoverskæringen på Pottervej. Den 17. januar oplyste entreprenøren, at 1000 meter spor nu var nedlagt og at man var begyndt nedgravningen af den første 50 m³ tank til flybrændstof ved sidesporet syd for Union. Den 16. februar er endnu 1000 meter spor nedlagt, endnu et sidespor og en tank var færdig, ligesom der ud mod den nyanlagte rullebane mod hangarområdet var påbegyndt opførelse af et Culemayer-Anlage til overførsel af jernbanevogne på anhængere. Ca. 200 meter før dette anlæg blev sporet ført ind på flyvepladsen til endnu en aflæsningsrampe og et sidespor med tank. Sporet op til hangarområdet var færdig omkring den 25. februar. Tilladelsen fra Generaldirektoratet til anlæggelse af sporet blev udstedt den 29. januar. Da var sporet næsten færdigt.

Bauvorhaben Hadersleben

Den 18. november skrev vejmand Petersen fra Vojens til amtsvejinspektøren, at tyske landinspektører allerede havde afsat markeringspæle for pladsens fremtidige område langs med landevej 14 (Skrydstrup-Toftlund). Man

var begyndt at nedgrave benzintanke og opføre arbejdsskure ud mod Ribevvej, hvor i dag Davidsen har sit domicil. I Skrydstrup havde Bauleitung først indrettet sig i lokaler på den nyopførte skole. Personalet overtog et af de rømmede huse i nærheden til beboelse. Pladsen på skolen var dog lidt trang til de mange medarbejdere, så i februar begyndte man at opføre to store barakker på arealet, hvor i dag solcelledamvarmelageret er placeret. Barakkerne var færdige sidst i marts. Bauleitung forlod skolen, og den blev 'omdannet' til kommandantur for den nye kommandant for flyvepladsen, der ankom midt i april. Det administrative var således på plads. Med den endelige plan af 24. november var det blot et spørgsmål om at styre byggeprocessen. Daglige arbejdssedler (Bauberichte) og fortrykte regninger lå klar til de deltagende firmaer.

Den 30. november 1943 oplyste stiftamtet, at 60 personer nu var i arbejde på flyvepladsen. Og herefter eksploderede antallet nærmest. Den 8. decem-

ber oplyste stiftamtmanden, at der nu arbejdede ca. 600 i Skrydstrup. Hvor mange personer, der har arbejdet på flyvepladsen, er svært at afgøre. I Bauleitungs kartotek var der ved årsskiftet 1944-45 omkring 570 medarbejdere ansat. Hvor mange, der har været ansat hos danske og udenlandske firmaer, kan man kun gisne om. Den stigende aktivitet medførte også et stigende strømforbrug. Telefonsynet under Generaldirektorat for Post- og Telegrafvæsenet beklagede sig i januar 1944 over, at Bauleitung havde beordret en installatør fra Vojens til at etablere 380 volts ledninger på P & T's stangrækker mellem MSE's transformator i Uldal og transformatoren i Skrydstrup. Der blev hurtigt opført syv nye transformatorårne rundt om pladsen. I dag eksisterer kun tårnet på P-pladsen på Hørløkkevej. De øvrige er fjernet og erstattet med nutidige anlæg.

I efteråret 1943 var leveringssituationen ikke den bedste for anlægsarbejder af disse dimensioner. De tildelte res-

Støbning af bunkersokkel.

Photo: Privat.

sourcer skulle fordeles ligeligt mellem Skrydstrup, Vandel, Tirstrup og Beldringe. Delleverancer af byggematerialer m.m. var allerede ankommet, og flere var på vej, bl.a. benzin til køretøjerne. Den ene tank til benzin, der var tildelt for 1943, var endnu ikke nedgravet og klar. Der fandtes kun én benzintank i landsbyen: En Shell-tank hos købmanden. Den 2. december 1943 krævede Bauleiter Goethe benzintanken overgivet. Shell meddelte, at tanken først skulle tømmes, inden den kunne overgives. Iflg. beregninger fra Shell skulle den være tom senest 10. januar 1944. Goethe vidste godt, at dette ikke kunne passe. Byen var allerede afspærret, og købmanden kunne ikke sælge benzin til danskerne. Derimod havde Luftwaffe og danske firmaer været flittige kunder på tanken. Så den måtte være tom eller næsten tom. Ved politimester Hartmanns mellemkomst meddelte Shell den 8. december, at tanken kunne overtages øjeblikkeligt.

Bauleiter Goethe og hans assistent, der var blevet overført fra Bauleitung i Esbjerg, havde endnu ikke fundet en "præsentabel indkvartering". En lokal bygmester havde i Søndergade i Vojens nyopført en toetagers ejendom med to lejligheder, som var udlejet fra 1. december. Bauleiteren havde forelsket sig i denne ejendom, så bygmesteren fik at vide, at enten lejede han ud til værne magten, eller også beslaglagde de den. Goethe og assistenten flyttede ind i huset den 24. november.

I den første plan, der var blevet forelagt stiftamtmanden, var der på byggetegningerne indtegnet tre haller i hangarområdet. På dagsedlerne kan man indtil 20. januar se, at der arbejdes på "Wege und Straßen für Halle I-

II und III". Den 7. januar bestilte Bau-bezirk i Kolding to Großflugzeughallen hos Otto Appel Holzbau i Berlin, og 17. januar meddelte fabrikken levering sidst i februar. De ankom omkring 1.-3. marts i samlesæt på jernbanevogne og blev kørt direkte op til byggepladsen på det færdige spor. Der findes ingen dagsedler fra opførelsen, men på et tysk luftfoto fra 8. maj er begge haller færdigopførte. Det klargjorte areal til den tredje hal lå endnu ubenyttet hen. I september blev der på arealet i stedet anlagt en branddam og to mindre ammunitionsbygninger.

Basismaterialerne til byggeprojektet var dog i undergrunden. Bauleitung havde siden midt i december forsøgt at indgå en aftale om køb og leverancer fra områdets grusgrave. Dette var man ikke særligt interesseret i, så enden blev, at grusgravene med inventar, tilhørende de danske firmaer Findsen-Schou, Dall, Biehl og Siemon, blev beslaglagt den 18. januar. Man skulle bruge "materialet til Bauleitungszwecke".

Der blev opført vagtbygninger ved indfaldsvejene. Indtil disse var færdige i begyndelsen af april, blev der derfor etableret vagtposter ved alle veje, der førte til og fra Skrydstrup og Skrydstrup Mark. Til forsvar af pladsen mod eventuelle luftangreb blev der under opbygningen anlagt en række FFM stillinger (Festungs-Flak) rundt om pladsen. Disse bestod af 2 cm maskinkanoner monteret på en pæl. Anlæggelsen af det egentlige luftforsvar af pladsen blev påbegyndt sommeren 1944 efter færdiggørelsen af startbanen.

Arealerne på Skrydstrup Mark var allerede taget i besiddelse, og man forventede nu de første fraflytninger, så ombygningen af ejendommen kunne

En af de første kontrakter (No. 36) på arbejde for Bauleitung blev udstedt den 8. december til en entreprenør fra Aabenraa. Flyvefeltet (2000 x 750 meter) skulle gennemharves og planeres. En rimelig let opgave. Men alligevel var firmaet nødt til at udbyde en del af arbejdet til en underentreprenør fra Flensborg, der havde det nødvendige udstyr til opgaven.

Foto: Privat.

begynde og de nye beboere flytte ind. Husene/gårdene havde alle fået tildelt numre for at undgå sprogforvirring med de danske arbejdere. Enkelte af værnemagtens samarbejdspartnere var blevet tildelt ejendomme og var begyndt at indrette byggepladser, egne oplagspladser og kontorer. Flyvefeltet, der både omfattede betonstartbane til tunge fly og det præparerede areal på begge sider af betonbanen, som benyttes af propeljagerfly, var markeret. En pionerafdeling fra Luftnachrichtendienst var gået i gang med at nedgrave kabler og randbelysning. Pladsen skulle indrettes til altvejs- og blindflyvning, så der skulle føres kabler til ind- og udflyvningslys såvel som signal- og pejlestationer. Indflyvningsfyret (AnflugFunkFeuer) blev anlagt på en mark i Vilstrup Sogn. Herfra blev anlagt en direkte telefonforbindelse til flyvepladsen. Strømforsyningen til fyret blev leveret fra en nærliggende gård. Forbrugt blev dog så stort, at man blev nødt til at opføre en transformator på Vilstrup Vestermark. Fyret med installationerne blev fjernet straks efter kapitulationen.

De daglige Bauberichte er udførlige og interessante, idet de fortæller om dagen, vejret, temperaturen, hvilket

firma, der udfører hvilken opgave, hvor den blev udført, og hvor mange personer der deltog. Disse Bauberichte har gjort det muligt at følge udviklingen i byggeriet ret nøjagtigt.

Anlæggelsen af start- og rullebaner blev påbegyndt omkring 15. februar. Firmaerne G. Tesch og Norddeutsche Hoch- und Tiefbau stod for anlæggelsen. Tesch havde indrettet domicil omkring den ejendom på Lilholtvej der senere blev hjemmевærnsdistriktets.

Lagerplads, nedgravede benzin- og dieseltanke, betonblandemaskiner og støbeplads blev indrettet på arealet, hvor i dag Vojens Lufthavn har hjemme. Tesch brugte mindst tre smalspors damplokomotiver med sporvidde på 100 cm til transport mellem grusgravning og støbepladserne. Et antal 60 cm dieseldrevne smalsporstog har også været anvendt. Kun et enkelt er dokumenteret. I betragtning af at der ved afviklingskommissionens salg af beslaglagt materiel efter befrielsen blev solgt flere hundrede tipvogne og næsten 15 km skinner, må der have været mere end et enkelt lokomotiv i brug, hvilket engelske luftfotos da også tydeligt bekræfter.

Den 12. april 1944 blev banen færdig og rengjort. Betonen skulle så hærde,

og først i juni blev den tjæret og camoufleret. Så snart start- og rullebane var færdige, påbegyndtes opførelsen af 24 store og 40 mindre flystandpladser - store til 2-motors fly, mindre til jagerne. De store flyskjul blev anlagt nord for startbanen i grupper af tre. Ved hver gruppe blev nedgravet en 50 m³ tank med aftapningssteder til flyene. Hver tank var tilsluttet et pumpe- og rørsystem, der udgik fra tre aftapningssteder på jernbanelinjen. Flyskjulene til jagerne var placeret nord og syd for startbanens østlige ende. Til påfyldning af jagerflyene blev der i den østlige ende nedgravet en tank med 12 aftapningssteder på hver side af startbanen. Ifølge en opgørelse dateret 21. marts 1945 var der en tankkapacitet på

600 m³ på flyvepladsen. Den store mængde brændstof, de mange fly og de mange soldater frembød en forhøjet brandfare. For at imødegå denne blev der anlagt otte branddamme med tilknyttede pumpehuse: en på Ribevej over for et af aftapningsstederne, to i byen og fem rundt omkring på pladsen. Branddammen på Ribevej og de to i byen var indbyrdes forbundet med et rørsystem, og hydranter blev placeret langs dette rørsystem.

I landsbyen skabte de mange arbejdere daglige problemer af hygiejnisk karakter. Der fandtes intet kloaksystem i landsbyen. Kun tørklosetter og septiktanke. Ret hurtigt blev der opført aborter (tørklosetter/latriner) og skarnkasser overalt. I efteråret begyndte

Fotos: Privat

I forbindelse med startbanen blev der anlagt afvandingskanaler til banens overflade-regnvand. En brønd med pumpe ledte vandet via en rørledning til Jakobs Mose. Rørledningen voldte en del problemer. Området ved mosen var fugtigt. Et specialfirma fra Rendsborg, der havde specialiseret sig i opgaver med nedgravning af dræn, blev tilkaldt. Pumpeudstyret ankom på en jernbanevogn og skulle køres ud på pladsen. Desværre kørte trækmaskinen med boogievogn uhjælpelig fast i den bløde jord. Afvandingskanalerne eksisterer den dag i dag men er dog tilsluttet offentlige systemer.

man på etableringen af et kloaksystem med et påtænkt rensningsanlæg. Rørledninger blev gravet ned i hele byen, men rensningsanlægget blev ikke færdigt før kapitulationen.

Efterhånden som husene blev forladt, påbegyndtes ombygningen til kvarterer for soldater og andet Luftwaffepersonale. Ikke en eneste bygning undgik at blive berørt af en om- eller tilbygning. I alle huse blev der opsat telefoner med forbindelse til en central. Mejeriet blev i februar ombygget til fælleskøkken, og der blev opført en tilbygning som Wirtschaftsgebäude. Bygningen eksisterer i dag indrettet som lejligheder på adressen Niels Juhlers Toft 1-3. Præstegården blev ombygget til officersmesse, straks pastor Hejselberg Paulsen var flyttet.

Ombygningen tog tid. Alt for lang tid sammenlignet med værnemagtens andre anlægsarbejder under besættelsen. I byggeplanerne indgik, at de militære anlæg i tilfælde af angreb skulle beskyttes af "Ständige Anlagen" i form af betonbunkere, samtidigt med at hele flyvepladsen skulle omkranses af forstærkede feltmæssige maskingeværbunkere. I en byggeoversigt fra 15. januar var otte bunkere færdigstøbte, en under støbning, otte endnu ikke påbegyndt, mens 18 maskingeværbunkere var færdige. Forsinkelserne betød, at opførelsen af den første - en kommandobunker i forbindelse med kommandantboligen på skolen - først blev påbegyndt i juni måned. I juli begyndte så opførelsen af hospitalsbunkeren på hjørnet af Ribevej og Tværgade. Bunkeren blev indrettet med operationsrum og sygeafdeling til brug i en krigssituation og camoufleret som beboelse.

Et egentligt sygehus - Krankenrevier

- blev indrettet i nabobygningen på Tværgade 3. Stuehuset blev totalt ombygget, og staldbygningen blev indrettet til sengeafsnit.

I juli blev endnu en bunker påbegyndt. Denne blev opført ved flyveledelsen i forbindelse med et anlæg bestående af to kanonstillinger samt en mindre bunker til et 4-ling maskingevær til forsvar af startbanen i tilfælde af et angreb. Til yderligere forsvar af flyvefeltet blev der i den vestlige og østlige ende opført to bunkere med panserkupler udstyret med 2 cm maskinkanoner. Bunkeren i den østlige ende blev ikke færdig.

Byggeriet fortsatte helt frem til kapitulationen. Ikke alle påbegyndte bunkere blev dog færdige. En bunker, der var under opførelse på marken bag kirken, var klar til støbning i løbet af maj. Den opførte armering samt forskalling blev fjernet ved oprydningen i efteråret 1947, og hullet på næsten 1700 m³ blev fyldt op med byggeaffald og jord. Bunkerens sokkel, der var støbt i fem meters dybde, blev dog ikke fjernet. Efter at start- og rullebaner var færdige og flyskjulene var projekteret, påbegyndtes opførelsen af pladsens luftforsvar. Der blev opført seks stillinger med tre kanoner i hver stilling, fire stillinger udstyret med 2 cm maskinkanoner og to stillinger udstyret med 37 mm kanoner. Til mandskabet blev der for hver kanon opført en mandskabsbunker bygget af mursten. I alt blev der opført 17 af denne type bunkere. Alle flakstillinger var af strategiske grunde placeret i en halvcirkel vest/øst nord for startbanen. Risikoen for at få egen ammunition i hovedet ved et angreb var for stor ved en placering syd for startbanen.

Selv om flyvepladsen blev indrettet til en 'Jagd- und Kampfgruppe', blev

der ikke opført et egentligt ammunitionsddepot. I stedet blev der bygget 41 mindre og fem større ammunitionsoplæg rundt omkring i byen og ved flystandpladserne. I disse blev der kun opbevaret ammunition til håndvåben og flyenes maskinkanoner. Ammunitionen blev leveret fra Luftwaffes hoveddepot ved Christianshede.

I september blev Haderslev Skovdistrikt også involveret i anlægsarbejdet. I to breve til direktoratet for Statsskovbruget, begge dateret den 25., meddelte den konstituerede skovridder, at der var modtaget beslaglæggelsesdekreter for en del af Bevtoft Plantage og for 33 ha af Stursbøl Plantage. Arealet i Bevtoft Plantage, der ikke var nøje beskrevet, skulle ifølge dekretet ryddes for bevoksning. På de 33 ha i Stursbøl Plantage påbegyndtes opførelsen af et depot til flakammunition. Det blev ikke færdigt før kapitulationen, og sporene blev fjernet i efteråret 1946.

Skovridderen havde sine bange anelser med hensyn til Bevtoft Plantage. Og han fik ret. Den ændrede krigssituation medførte også ændringer i de strategiske planer for flyvepladsen. Hvornår Bauleitung har fået besked om disse ændringer er ikke dokumenteret. Fakta er dog, at Bauleitung laver et nyt plankort for flyvepladsen i november, hvor også plantagen er med-

taget. På dette kort er angivet et ammunitionslager samt en del flyskjul i den sydlige ende af plantagen. Den 11. februar 1945 modtager skovdistriktet så beslaglæggelsesdekret for hele Bevtoft Plantage med ordlyden: "Auf Grund notwendig gewordenen militärische Maßnahmen müssen bestimmte Teile der Bevtoftplantage in anspruch genommen werden".

I praksis blev hele plantagen dog beslaglagt, for det var besluttet at udstationere Silber (jet) fly på flyvepladsen. Et større arbejde gik nu i gang syd for startbanen. Der blev anlagt flyskjul mellem træerne, skovvejene blev forstærket, og træer blev fældet så vejbredden nåede 18 meter, så fly kunne køre på dem. På de tidligere ryddede arealer i plantagen påbegyndtes opførelse af to nye hangarer. En tredje hangar blev påbegyndt på en gård på Skovvej i Over Jerstal. En 50 m³ tank til jetbrændstof blev nedgravet i startbanens østlige ende. Hvilke jetfly, man havde planer om at stationere, er uvist. Der eksisterer forskellige fotos af flyskjul i plantagen. Nogle ganske små der kunne antyde Heinkel 162, andre, lidt større, der kunne antyde fly med to motorer. I en opgørelse om oplagret brændstof, dateret 23. april 1945, fandtes der 90 m³ jetbrændstof. Nok til 36 flyvninger med Messerschmitt 262.

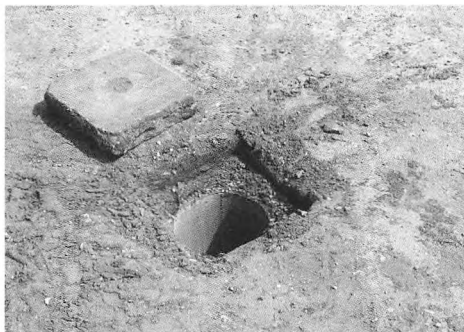

Foto: Leif Petersen.

Støbningen af startbanen foregik i sektioner. I hver sektion blev der nedgravet fire sprængbrønde, hvor der blev placeret sprængladninger. Ved et fjendtligt landingsforsøg kunne banen gøres ubrugelig. Der eksisterer i dag endnu enkelte sprængbrønde på resterne af de tidligere rullebaner.

Sporene efter de to hangarer i Bevtoft Plantage blev fjernet i 1947.

Foto: Privat.

Det er sikkert, at piloter under uddannelse på flyvepladsen blev undervist i, hvordan en sådan jetmotor fungerede. Efter kapitulationen blev der fundet en motor til undervisningsbrug. Denne forsvandt lige pludselig.

Landsbyen Bevtoft blev også berørt. Der blev bl.a. indkvarteret kvindeligt Luftwaffepersonel i byen. Forsamlingshuset blev beslaglagt og ombygget til forplejning.

I foråret 1945 var det klart for enhver, hvor det bar hen. Alligevel fortsatte arbejdet på flyvepladsen med uformindsket styrke helt frem til kapitulationen. Så sent som den 2. maj modtog Bauleitung en regning til betaling fra et dansk firma. I marts blev endnu et flakbatteri anlagt på en mark i udkanten af Uldal. I takt med den allierede fremrykning, blev pladsens nærforsvar yderligere udbygget. Der blev anlagt én kanonstilling til beskyttelse af Billundvej og én til beskyttelse af Pottervej, og i april begyndte man at overføre enheder fra andre dele af landet til forsvar af pladsen. Luftforsvaret blev forstærket, og kanonerne blev placeret på strategiske punkter. Da arealet omkring flyvepladsen er temmelig fladt, betød det, at kanonerne blev an-

bragt på de eneste højdepunkter i området, nemlig gravhøjene. Men museumsinspektøren i Haderslev kunne kun se til. Mange gravhøje bærer endnu i dag præg af denne skamfering. Efter kapitulationen overtog først modstandsbevægelsen, sidenhen soldater fra 2. regiment i Haderslev, bevogtningen af flyvepladsen. Sidst i maj ankom så RAF Disarmament Group, der forestod oprydning af det militære isenkram. Da englænderne forlod pladsen sidst i december 1945, overgik den til den danske stat. I januar 1946 blev der oprettet kommandantskaber på de tidligere tyske flyvepladser. Disse skulle sørge for afvikling og salg af beslaglagt materiale. Flyvepladsen levede en ret omtumlet tilværelse, indtil det i 1949 blev besluttet at oprette et dansk flyvevåben. Generalkommandoen kunne ikke beslutte sig for, hvad der skulle ske med pladsen. I 1947 var det meningen, at flyvepladsen skulle nedlægges, og man fjernede jernbanesporret fra Vojens. I 1949 ændredes beslutningen, jernbanesporret blev genanlagt, og pladsen blev mellem 1950 og 1952 ombygget til det, vi i dag kender som Flyvestation Skrydstrup, SKP eller - i NATO-terminologi - FWSKP.

Broager Mølle

Jürgen Hansen: *'Claus Hinrich Clausen, Broager Mølle.- Virksomheden og slægten'. Eget Forlag, Odense 2013. 276 sider, ill. Pris 180 kr.*

En vej i Broager har for nylig fået navnet C.H. Clausens Vej, og med god grund. Hvis man i den anledning spørger, hvem C.H. Clausen var, så er der grundige svar at hente i Jürgen Hansens bog om Claus Hinrich Clausen.

C.H. Clausen (1805-83) var søn af møller Jürgen Clausen, Broager Mølle. Han er den centrale person i en virksomhedshistorie, der strækker sig fra møllens etablering i 1795 og til 1906. Faktisk fortsætter familievirksomhedens historie til 1990, men den senere historie er ikke Jürgen Hansens anliggende. Oprindeligt var der tale om et mølteri med et lille landbrug, men allerede Claus Hinrichs far, og efter dennes død hans stedfar, udvidede bedriften ved køb af mere jord, med barkmølle (der fremstillede garvestof af egebark) og boghvedemølle. Boghvedemøllen måtte drives med en hestegang, da en vindmøllens gang ikke var jævn nok. Allerede inden Claus Hinrich overtog møllen i 1834, havde hans tekniske foretagelse resulteret i den ny konstruktion i boghvedemøllen, så hastigheden i vindmøllens drev kunne holdes konstant. Han havde også arbejdet på en maskine til hørbehandling, så håndkraft kunne erstattes af vindmøllens kraft. Den blev dog først til virkelighed, da han selv var blevet ejer af møllen.

C.H. Clausen var i hele sin tid en utrættelig igangsætter og opfinder, en virkelig repræsentant for det 19. århundredes begejstring for teknik og fremskridt. Møllen blev udvidet til hørfabrik i årene efter 1836 og fortsatte som sådan til 1897. Det blev Broagers største virksomhed, og alle mekaniserbare processer blev mekaniseret, ikke mindst med C.H. Clausens egne opfindelser. Maskinerne til hørbehandling blev desuden fremstillet og solgt til andre hørfabrikker. C.H. Clausen gik også ind i egnens store teglindustri for at hjælpe en slægtning. Først som kompagnon og senere som forpagter drev han et af teglværkerne i en længere årrække. Også her havde han øje for tekniske muligheder for at mekanisere arbejdsprocesser. Han udviklede ikke mindst en effektiv æltemølle til ler, som i dag kan

ses i kopi på Cathrinesminde Teglværk og i Odense Bys Museer, og som i sin tid blev solgt til teglværker så langt væk som Sachsen og Preussen.

I 1841 fik hørabrikken installeret en af landsdelens tidlige dampmaskiner. I 1851 besøgte C.H. Clausen sammen med maskinbygger Hansen fra Staugård ved Dybbøl Verdensudstillingen i London for at se på moderne teknik inden for især hør- og teglfremstilling. Her var, som han selv husker det i sine erindringer, ikke noget, der direkte kunne bruges. C.H. Clausen var muligvis på omgangshøjde med udviklingen. Der var dog en idé, som tiltalte ham: en engelsk bageovn, som blev opvarmet af damp under tryk. Hjemme igen søgte han om tilladelse til at oprette et bageri, hvor ovnen skulle opvarmes ved damp fra fabrikkens dampkedel fyret med affald fra hørproduktionen. Der skulle gå ti år, før han fik lov. Bageriet blev en succes og gav anledning til yderligere fornyelser, bl.a. en dejæltemaskine udformet efter lignende principper som leræltemaskinen.

C.H. Clausens primære interesse var virksomheden og familien, men han kunne ikke undgå at blande sig i samfundslivet. Han tog initiativet til Broager Sparekasse oprettet i 1845, bl.a. fordi den opdragende virkning af at spare op kunne modvirke stigende fattigdomsproblemer. Det var også Clausen, der tog initiativet til oprettelsen af Fattiggården i 1849/50. I 1862 oprettede Clausen et aktieselskab til Fiskeriets Fremme i Vemmingbund og Ormegn for at skabe beskæftigelse i fiskeriet gennem sikring af afsætningsmulighederne ud over de lokale, f.eks. i Hamborg. Der blev oprettet salteri og røgeri, og fiskeridirektør Heins i Slesvig organiserede afsætningen. Samme Heins var i øvrigt manden bag det første Dansk Fiskerimuseum i kælderen under det Christiansborg, som brændte i 1884.

Efter 1848- og 1864-krigene blev det nationale selvsagt mere påtrængende. C.H. Clausen holdt sig overvejende på afstand af de nationale skismaer. Jürgen Hansen hævder til den anskuelse, at han ikke var Slesvig-Holstens orienteret, men snarere helstatsmand. Clausen var dog ikke i tvivl om, at skolebørn burde lære tysk, hvis de skulle begå sig. Han var med i stiftelsen af Landboforeningen for Als og Sundeved i 1847. Foreningen var ikke orienteret mod nationaliteter, men det kom alligevel til uenighed

om, hvilket sprog møderne skulle afholdes på. Følgelig splittedes foreningen i to, og Clausen meldte sig i den tysksprogede. Disse foreninger blev nedlagt under Treårskrigen, og efter krigen blev der kun oprettet én forening, en dansk, som Clausen gik ind i som kasserer.

C.H. Clausen døde i 1883, og hørfabriken lukkede i 1897, dels på grund af en brand, men mere grundlæggende, fordi høravlen var i tilbagegang. Firmaet fortsatte med flere andre produktioner og blev efter en konkurs i 1906 til et handelsfirma. Et af Clausens sene initiativer var oprettelsen af Plante- og Forskønnelsesforeningen for Broager Sogn i 1878. Foreningen plantede roser foran de fleste af byens huse og stod for pasningen. Den fortsatte sin drift efter Clausens død, men lå stille under Første Verdenskrig. Efter 1920 blev barnebarnet Claus Heinrich Clausen (1872-1955) formand og fortsatte det aktive arbejde med beplantning i Broager Sogn.

Jürgen Hansens bog har den kvalitet, at nærheden til detaljer i det små giver en livagtig fornemmelse for det større perspektiv i erhvervslivet og dagliglivet i den sønderjyske provins i det 19. århundrede. Nærheden skyldes utvivlsomt, at C.H. Clausens egne nedskrevne erindringer er en af de væsentlige kilder til bogen.

Ud over at fortælle virksomhedens og familiens historie dækker Jürgen Hansen også den videre sammenhæng: topografi, møntvæsen, korntilpriser, mølletvang m.m. Bogen er forsynet med litteraturliste, kildeliste til såvel trykte som utrykte kilder, et detaljeret register og, bagest, slutnoter med henvisninger til dokumentation, som i mange tilfælde er en ekstra underbygning af C.H. Clausens egne erindringer.

Torben A. Vestergaard

Bevaringsværdige gårde og huse på Løjt Land

Peter Dragsbo, Kim Furdal og Flemming Sørensen: 'VÆRD AT BEVARE. Gårde og huse i Løjt Sogn'. Museum Sønderjylland 2015. 258 sider, rigt ill. Pris 198 kr.

I 1970'erne og -80'erne udkom der en lang række bygningsregistrarer, der beskrev de gamle bygninger i byer, landsbyer og i det åbne land. De bedste af dem indeholdt rigt illustrerede oversigtsartikler, der redegjorde

for hhv. de samfundsmæssige og bygningshistoriske udviklingsforløb, og undertiden kunne de aktuelle fotos af de enkelte ejendomme være suppleret med ældre optagelser med mere oprindelige udformninger og detaljer.

Nogle af disse registrarer blev udarbejdet og udgivet af Nationalmuseet, andre af Fredningsstyrelsen (datidens bygningsfredningsmyndighed) og atter andre af kommuner. Initiativet skyldtes formentlig en erkendelse af, at nye materialer som eternitplader og termoruder var ved at ændre den traditionelle bygningskultur til ukendelighed, og derfor blev mange af registrarerne fulgt op med bevarende lokalplaner eller vedligeholdelsesvejledninger i en bestræbelse på at fastholde de bygningsmæssige bevaringsværdier.

Interessen for den traditionelle bygningskultur er desværre aftaget siden da, og det er derfor med glæde man konstaterer, at der med 'VÆRD AT BEVARE, Gårde og huse i Løjt Sogn' foreligger endnu en vægtig beskrivelse af et bevaringsværdigt bygningsmiljø og dets forudsætninger, forfattet af kendere:

Kim Furdal skriver om Løjt Sogns historie så at sige fra hedenold til op i 1900-årene og redegør for de samfundsmæssige forhold, der har influeret på de bygningsmæssige.

Peter Dragsbo skriver om bebyggelsen og byggeskikkens udvikling fra o. 1600 som følge af forskellige kulturelle påvirkninger: Først gårdtypen med beboelse og stald i én længe, senere den firelængede gård med helt eller delvist sammenbyggede længer, undertiden med en egentlig stuehuslængde. Og endnu senere den trelængede gård, hvis fritliggende stuehus flankeres af to avlslænger.

Herefter følger en præsentation af bulkonstruktionen, der var typisk for det øst-slesvigske område på grund af adgangen til godt egetømmer, og som adskiller sig fra bindingsværk ved, at fagene i stedet for lerklining eller udmuring lukkes af bulplanker, der spænder ud mellem noter i stolpernes modstående sider.

Og fra slutningen af 1700-årene grundmurede, købstadsprægede stuehuse. C.F. Hansens rådhus fra o. 1830 i Aabenraa sætter normer for klassicismen, og rådhusets

Atelierets legeplads - med kunstneren på arbejde dengang og nu

Af Morten la Cour

PÅ KUNSTMUSEET BRUNDLUND SLOT kan man i øjeblikket få et indblik i kunsthistoriens forskellige motivverdener.

Lige siden de første kunstakademier oprettedes i 1600-tallets Frankrig, uddannedes de unge kunstnere til at mestre fremstillingen af menneskefiguren. Idealet var antikkens marmorfigurer af guder og helte med perfekte, muskuløse kroppe. Målet var at tjene kongen og kirken med historiske, bibelske eller mytologiske scener, der skulle hædre og legitimere magthaverne. Det såkaldte 'historiemaleri' regnedes derfor som mere fornemt end de andre kategorier inden for kunsten, som rangeredes hierarkisk:

Historiemaleri

Portrætmaleri

Genremaleri

Landskabsmaleri

Dyremaleri

Opstillinger / Stilleben

Helt op til begyndelsen af det 20. århundrede undervistes elever på det danske kunstakademi fortsat efter århundreders gamle traditioner. Uden for akademiet fortrængte de øvrige billedtyper dog allerede op igennem guldalderen (1800-1850) historiemaleriet, da flere og flere fik råd til at købe kunst til hjemmet. Og her var det ikke guder og helte, men den nære familie, blomster eller landskaber, der rangeredes højest.

Med tiden tillod kunstnerne sig større frihed med hensyn til eksperimenter, og med opfindelsen af maling på tube i 1840'erne blev det pludselig meget nemmere at slæbe atelieret med ud i naturen, hvorved det såkaldte 'friluftsmaleri' opstod. En bølge der bl.a. ledte til impressionisternes skildring af lys og vejr.

Impressionisterne åbnede igen muligheder for nye eksperimenter, og nye 'ismer' som ekspresionisme og konstruktivisme opstod i begyndelsen af det 20. århundrede.

I udstillingen føres man igennem kunsthistoriens forskellige motivverdener, men vi har blandet kronologien på kryds og tværs i et sitrende sammensurium af forskellige tiders versioner og varianter inden for samme genre - alle kunstnere er dog fælles om deres sønderjyske rødder.

I alt præsenterer udstillingen 175 kendte og ukendte værker fordelt på fem temaer, der indkredser kunsthistoriens genrehierarki. ■

Franciska Clausen (1899-1986),

Opstilling med model, 1924

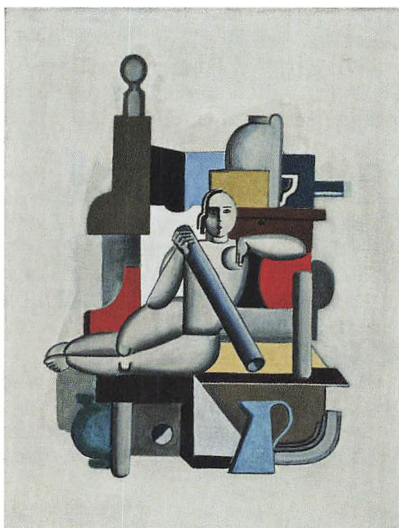

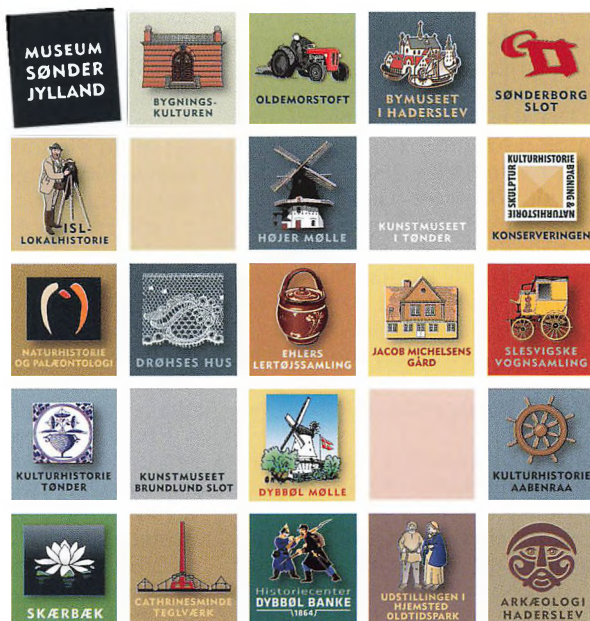
Foto: Museum Sønderjylland, Kunstmuseet Brundlund Slot.

15. feb. - nov. **Naturhistorie og Palæontologi**
 'Fossile hvalers hemmeligheder' - Ny viden om tre vigtige hvalfund fra Gram Lergrav.

5. nov. - 13. aug. **Kunstmuseet Brundlund Slot**
 'Atelieret som legeplads' - Med kunstneren på arbejde dengang og nu.

17. sep. - 26. mar. **Kunstmuseet i Tønder**
 'Júlíana Sveinsdóttir - en kunstner mellem Island og Danmark'.

3. jun. - forår 2017 **Kulturhistorie Tønder**
 Kniplinger fra den kvindelige kniplingshandler Anna Botilla Winther fra Bredebro.

Bliv løbende opdateret på

(fortsat fra side 35)

bygmester, Peter Callesen, grundlægger et bygmesterdynasti. Efter midten af 1800-årene følger først senklassicismen med bl.a. fladbuede murhuller, siden historicismen, der også anvender rundbuede murhuller og forlader de afvalmede gavle til fordel for lodrette gavltrekanter, der kan have historiske detaljer som kamtakker.

I 1860'erne kommer de første eksempler på schweizerstilen, som karakteriseres af lav taghældning over en trempelkonstruktion og tagudhæng med svejvede spærender. Her er forudsætningen bl.a. det nye materiale, tagpap, og et traditionelt - men ligeledes tyndt - tagmateriale som skifer får en renaissance. Trempelkonstruktionen anvendes også i landbrugsbygningerne, hvor tagmateriale kan være blikplader.

I begyndelsen af 1900-årene kommer der en reaktion mod både schweizerstilen og de europæiske stilarter, og der tages i stedet udgangspunkt i den hjemlige, traditionelle byggeskik. Der sker parallelt på begge sider af grænsen og resulterer i Slesvig-Holsten i Baupflege og i Danmark i Bedre Byggeskik med beslægtede udtryk for hjemstavnsstil.

Flemming Sørensen uddyber med billeder og detaljer både bulkonstruktionen og de hhv. én- og firelængede gårdes plandispositioner. Endvidere præsenterer han den karakteristiske anvendelse af søjler og den tilhørende etablering af loggiaer i forbindelse med indgangs- eller andre dørpartier, og endelig en række velbevarede, tofløjede hoveddøre.

Registrantens nyoptagelser giver et øjebliksbillede af de bevaringsværdige bygninger (og kunne sagtens have været suppleret med ældre optagelser - især i de tilfælde, hvor bygninger har undergået væsentlige ændringer). Den enkelte ejendom får desuden en kort beskrivelse og en kort, historisk redegørelse. Endelig er der en fagordbog med forklaring på de nødvendige fagudtryk.

Kim Furdal, Flemming Sørensen og Roberto Fortuna har fotograferet.

Bogen er udgivet af Museum Sønderjylland, og det fremgår af forordet, at en forudsætning for både udarbejdelse og udgivelse har været Michael Jebens Fonden og Fonden til bevarelse af gamle bygninger på Løjt Land. Hatten af for dem!

Nationalmuseets Etnologiske Undersøgel-

ser, de såkaldte Bondegårdsundersøgelser, rummer detaljeret registreringsmateriale fra slutningen af 1940'erne, hvor mange af de forskellige landsdeles gårde stadig var velbevarede. Man kunne ønske sig, at Museum Sønderjylland - og for den sags skyld også andre museer - tog fat på en redigering og publicering af dette rige materiale, medens der endnu er kvalificerede bygningshistorikere tilbage.

Steffen M. Søndergaard

Balladesang og kædedans. To aspekter af dansk folkevisekultur

Lene Halskov Hansen: *'Balladesang og kædedans. To aspekter af dansk folkevisekultur'*.

København 2015. 373 sider + CD, ill. Pris: kr. 375,-.

Bogen handler om det fortællende aspekt i de gamle folkeviser og om syngemåden i den mundtlige sangtradition.

Lene Halskov Hansen er mag.art. i folklørlistik fra Københavns Universitet.

Ofte har folkeviserne været behandlet af litteraturhistorikere, men denne bog er skrevet af en viseforsker med lang erfaring og mange forskningsprojekter om sang, kædedans og humor.

Lene Halskov Hansen omtaler blandt meget andet sangens rolle som både underholdning, et løft i hverdagen og sangens fællesskabsskabende funktion

Når bogen omtales i Sønderjysk Månedsskrift, er det, fordi en af de fem sangere, som omtales i bogen, er Hansine Tækker (1895-1984) fra Høruphav.

I bogen gennemgås hendes sang 'Moderen under Mulde', en sang der handler om en børneflokk, hvis mor dør. Det var også en del af Hansine Täckers egen historie, hun mistede sin mor som otteårig. Det er karakteristisk, at mange traditionelle visesangere ofte sang tekster, som de kunne genkende sig selv i.

På den medfølgende cd synger Hansine Tækker visen 'Moderen under Mulde' i en optagelse foretaget af sanghistorikeren Karl Clausen 1970.

Bogens anden del handler om fænomenet kædedans, som de fleste vil forbinde med middelalderen, men som der reelt er megen usikkerhed omkring. Denne del af bogen er en kildekritisk gennemgang af fænomenet.

edj

GRÆNSEFORENINGEN

FOR EN ÅBEN DANSKHED

- Demokrati, ytringsfrihed og ligestilling gælder for alle, også i forholdet til mindretal.
- Forankring i egen kultur er en forudsætning for at have forståelse for andre kulturer.
- Kulturelle mindretal er en vigtig ressource i et demokratisk samfund.
- Dansk sprog og kultur styrkes i mødet med andre sprog og kulturer.

Du er velkommen til at kontakte din lokale formand/kontaktperson:

Povl Solmer Frank
Svanevej 4
6500 Vojens

Kirsten Fanø Clausen
Brobølvej 7, Blans
6400 Sønderborg

Jens Andresen
Sølstedgårdvej 5
6240 Løgumkloster

Andreas Brandenhoff
Vollerupvej 45
6392 Bolderslev

Det er Grænseforeningens formål at støtte danskheden i grænselandet, særligt syd for grænsen, at udbrede kendskabet til grænselandets forhold samt at bevare og styrke dansk sprog og kultur.

Tlf. + 45 33 11 30 63 • info@graenseforeningen.dk • www.graenseforeningen.dk

Kalkmalerierne i Brøns

Af Lennart S. Madsen

BRØNS KIRKE VED VADEHAVET nord for Skærbæk er Danmarks største romanske landsbykirke. Bortset fra perioderne 1528-1543 samt 1864-1920 har kirken og sognet altid hørt til Ribe Stift og haft biskoppen af Ribe som det gejstlige overhoved. Rent verdsligt hørte Brøns fra den tidlige middelalder og frem til 1864 til i her-tugdømmet Slesvig, og administrativt til Tørning Len, det udstrakte len, der havde fået navn efter borgen Tørning ved Hammelev.

I den første reformationstid kom denne beliggenhed til at spille en stor rolle for kirken. Frederik I's søn Christian overtog fra sommeren 1525 den verdslige styring af Haderslev og Tørning Len. Ved et møde på Haderslevhus for alle præster i de to len i 1528 blev Tørning Len løsrevet fra Ribe Stift og lagt ind under den protestantiske fyrstekirke, som Christian hermed skabte i Haderslev og Tørning Len.

Kampen mellem den katolske og den nye lutheranske kirke udspillede sig ikke kun i byerne, men i høj grad også på landet. I 1528 nægtede præsterne i Roager og Hviding sogne således at tilslutte sig den nye tro, hvorefter de blev afskediget, hvorimod præsten i Skærbæk blev Christians nye provst i Hviding Herred. Præsten i Brøns, hvis navn vi ikke kender, har sandsynligvis været en af de mange katolske landsbypræster, der lod sig omskole til lutheranske præster i disse år.

Kirkens nordvæg rummer et stort billedprogram bestående af forskellige malerier, der alle er indrammet af sorte streger, som var de farvelagte

træsnit. Enkelte af disse passer fint ind i en senkatolsk billedverden, en lang billedfrise med Kristi Lidelseshistorie hører hjemme i begge kristendomsfortolkninger, hvorimod de to største malerier afgjort er ren luthersk agitation. Det ene forestiller et stort, tomt dokument med en del segl. Bag dokumentet står paven og mange gejstlige, og knælende sidder to narre og peger på det tomme dokument, mens den ene nar rækker et par briller op til paven. Budskabet er sandsynligvis, at pavens forordninger er tomme, er uden værdi i forhold til Guds ord i Bibelen - eller måske er det en direkte henvisning til de værdiløse afladsbreve?

Det største billede viser Kristus stående foran porten til Himmelborgen. Han nægter paven og dennes følge af kardinaler, bisper og munke at komme ind. I baggrunden ser man gejstlige, munke og nonner på stiger forsøge at komme over muren til Himmelborgen, mens Maria i baggrunden beskæmmet vender sig bort. Forskellige skriftbånd med bibelciter meddeler klart og utvetydigt budskabet, f.eks. "Sandelig, sandelig siger jeg Eder, den der ikke går ind i fårefolden gennem døren, men stiger andetsteds over, han er en tyv og en røver" (Johannes 10.1).

Billedfrisens forlæg er sandsynligvis træsnit i Christian Petersens danske udgave af Luthers Betbüchlein, der udkom i 1531. I så fald er kalkmalerierne udført kort tid herefter, mens det endnu gav mening at male lutherske propagandabilleder på væggen i Brøns. ■